

ДИМО КИСЬОВ

Събрани съчинения

Том 1А

Автобиографична книга

*Незавършен авторов
ръкопис от 1984 г.*

София, 2018

ДИМО КИСЬОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Том 1А

АВТОБИОГРАФИЧНА КНИГА

Незавършен Авторов ръкопис от 1984г.

София – 2018 –

Том/Книга	Наименование на произведението	Жанр	Тематика	Бр.стр/А4	Забележки
ЧАСТ I		©ДИМО КИСЬОВ - СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ			Стр. А4, средно 1800 зн.
1	Козирог	Автоб.	Мемоар.	677	в 2 Тома, 3 Части
1A	Автобиографична книга	Автоб.	Мемоар.	65	1987
2	Сребърната чешма	Роман	Съвр.-ист.	300	
3	Да убием енотовидно куче!	Роман	Съврем.	238	
4	Сънят на професор Техникус	Повест	Фантаст./	107	/Фейлетонна
5	Долината на авлигите/	Роман	Съврем.	236	Скици от едно лято/
6	Светилището на Залмоксис/ /Долината на божурите/	Повест	Дет.юн.	104	Книга за деца и старци/
7	Магическият конник /За кан Тервел/	Роман	Историч.	176	CD- проф.В.Бешевлиев, 1966
8	Севастът от Урвич	Повест	Историч.	107	ц.И.Шишман/севаст Огнян
9	Борисин/ - Древно-съвременна смехория	Комедия	Фарс	64	/Залмоксис
10	Тъй вярно!	Роман	Воен.мем	200	
11	Офлаг-8	Сборник	Воен.мем		CD-Реценз., Откъс,1958-1959
11_1	Пленникът от Дам-1	Роман		227	Печат.изд. 1958; 1966
11_2	Отливът	Роман		215	Печат.изд. 1959
11_3	Офицер на Негово Величество	Автоб.	Мемоар.	109	Печат.изд. 2001
12	Романи за обществото и индустрията	Сборник	Съврем.		/1943-1974/
12_1	Щастието не идва само	Роман		355	Печат.изд. 1960
12_2	Времената се менят от нас	Роман		204	1974
13	Алиген /И ние спортувахме/	Роман	Дет.юнош.	183	Печат.изд. 1968; 1974
14	Романи за спорта	Сборник			
14_1	Никола Петров-Най силният човек на века	Роман	Биограф.	181	Печат.изд. 1972; 1978
14_2	Тежки юмруци	Роман	Съврем.	230	Печат.изд. 1971
15	Сценарии и пиеси - Военно-мемоарни				
	Офлаг - 8	Лит. сцен.		67	
	Тъй вярно!	Сценар.		54	
	Пленници	Пиеса		70	
16	Пиеси - "Богомили"	Пиеси	Историч.		
	Апокрифна хроника за императора...	Пиеса		85	Алекси и Василий врача
	Василий - Драматична новела	Рад.-пиес.		22	
	Василий - Радио-пиеса /45 мин./	Аудио-CD			БНР, Радио-театър, 1986
17	Пиеси - Исторически	Сборник			
	Борил	Пиеса		68	
	Князът на Карвуна	Пиеса		64	
	Призраци в старата баня	Пиеса	Легенда	64	
	Амира	Пиеса	Рецитал	49	За Каварн. въстание-1877
	Дучов кръст	Радио	Пиеса	20	
18	Открадването на Дионис	Роман	Съвр.-ист.	241	Печат.изд. 1977
19	Еретици	Роман	Историч.	212	Печат.изд. 1996
20	Писателят в Каварна	Сборник	Съвр.-ист.		
	Хижа над морския бряг	Очерк		41	
	Добротица		Историч.	9	Незавършено произведение
	Каварна	Очерк	Съвр.-ист.	40	Печат.изд. 1979
	Карвунска Хора	Очерк	Съвр.-ист.	68	Печат.изд. 1981
	Из "История на град Каварна"	Сборник	История	58	Печат.изд. 1984
	Научна сесия за Каварн. въстание	Изследв.	Историч.	11	Печат.изд. 1977 /Скан./
	Чиракман-Карвуна-Каварна	Сборник	Историч.	20	Печат.изд. 1982 /Скан./
	Археолог	Докум.	Археол.	52	1976-1977 /Скан./

Том/Книга	Наименование на произведението	Жанр	Тематика	Бр.стр/А4	Забележки
ЧАСТ II ©ДИМО КИСЬОВ - СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ				РАННА РЕДАКЦИЯ	
21	Адмирал Ушаков/	Роман	Историч.	208	/Битката при Калиакра
22	Кладата	Роман	Богомили	169	
23	Нашата махала	Роман	Воен.мем	262	
24	Необикновена екскурзия	Роман	Съвр.-ист.	247	Печат.изд. 1969
25	Лирика 1941-1947г.			62	/Скан./
26	Сребърната чешма	Сборник	Морски	90	9-Разказа и една новела
27	Другата диплома	Пиеси-сц.	Съврем.		За строителство
	Замъкът на нашите мечти	Пиеса		82	
	Божурите ще цъфнат отново	Сценарий		85	
	Дворец на слънцето	Пиеса		73	
28	Богомили	Пиеси	Сборник	Историч.	
	Еретици	Пиеса		47	
	Еретикът	Пиеса		48	
ВСИЧКО: СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 29 ТОМА /33 КНИГИ/					

Съставители: Райна Стефанова Кисьова (1921-2013); Веселин Димов Кисьов

ПЛАН ЗА АВТОБИОГРАФИЧНАТА КНИГА

ПЪРВА ЧАСТ

Глави:

1. Обстановката във вилата - Каварна, Аксел Мунте, археологическите експедиции, видовете преселници, как съм се влюбил в този край.

"Необикновена екскурзия", смокът.

2. София - спомен за старата махала, софийските чишити, старите софиянци - печенегите; кръчмите, видни граждани в махалата.

3. Контрактуването ми на роман за Каварна - малко за него; работа на Чиракман като археолог; антрополозите; за Чиракман, за работата на археолозите.

4. Дядо ми Атанас. Каравелова и фрау Магдалена; прабаба ми и прадядо ми.

5. За Бизоне - елинистичния; корабът "Созопол" - моряците и капитаните; разходка из тракийската история на Бизоне.

6. Моите родители - майка ми и баща ми - два различни характера. Баща ми през Балканската война и Световната война. Неговия произход - вълкът, който отнема овца от стадото; чичовците ми - Дочо и Христо... Политическата обстановка през онова време - земеделците; застрелването на Чинтулов. Леля ми и калеко Антон...

7. Римския Бизоне. Максимин Тракът. Юпитер Долихен; гробовете. Сирийските легиони.

8. Детството - моите приятели - ген.Тошев, Ст.Македонски, Митко. Морфова, Чардафонова, Андрей Сарафов, Мария Сарафова; черешовото топче, парцалената топка, калта по бул.Фердинанд, махалата, подовото масло по дъските на училището. Ив.Вазов и Ангел Каралийчев. Асен обущарят - капанът за гарги /вместо гълъби - гарги/. Павел Кухия и Антон Маринович. Некролозите, които виждам на мои съученици.

За приятелството...

9. Византия на Чиракман. Прокопий и Юстиниян; нахлуването на варварите. Мисли за Византия, която е свързана много с нашата история. Съдовете на ранна Византия - постепенното отмиране на Рим. След гоненето на християните - манията за храмове - смесването на култовете,

библията и евангелията. Крепостите и масивния строеж - къде са траките? Певтингеровата карта...

10. Ученическите години в II-ра мъжка гимназия, учители, съученици, стражарите, дисциплината, журовете, родителите не ми обръщат внимание; започване строежа на кооперациите, регулиране и настилане на улиците, израстването на нови заведения, забравя се Първата световна и започва подготовката за Втората св. война. Процеса Г.Димитров. Дан Колов - отиване в Лъджене, болестта му, Кофи-шап на "Раковска". "Долу Ньой!" Спорт. На село...

11. Средновековието - българите; Топола - прабългарското селище, данни от историята и фактически материал; закръпването на Чиракман - неумело с контра-форси, минаване от камък към глина и плет. Гробищата. Суеверието.

12. Военното училище. Преподаватели, обстановка, режим - оръжие. Привилегии. Кой влизаше във Военното училище. Морална и политическа подготовка. Вестници, библиотека, бохемство - оперетна история със сабите и лъскавите копчета. Убийството на Пеев... Михов, Генов, Б.Димитров, Ангелов - Чето, Хаджипетков и Михов, царят, произвеждането... Баловете, паркетните кавалери, столовата и пр.

13. Византийското робство. Остатъци - Борил и Герман; наслояване на варварски племена в Добруджа; Комнин, жалко реставриране на крепостите; религиозен мрак; диваците от запад - кръстоносните походи; изоставянето на източната част на България.

14. Карлово, границата, войната в Гърция, Созопол - спасяването на черковата, Границата, бункерите...

15. Княжеството на Добротица. Флот, политика, генуезци и венецианци, оживление, отцепването от Търновската патриаршия, монетите...

16. София, 6-ти полк, бомбардировките, границата - неосведомеността на командирите. Кочо Стоянов. Гузност след разстрела на Вапцаров - Игнат Младенов; при мавзолея на Батемберг, Кирил и Филов; Иваняне; Муравиев; чантата със златото, парите на адвоката, границата... Нишки бани, ограждането на партизаните - Баня Лука. Пейчо, Т.Кръстев, Котков.

17. Калиакра.

18. Сватбата, заминаването за Германия, Филчев от РО, Стефан, Протич и Мархолов, Г.Ганчев... Дьобериц, разрешаването на задачата, ген.Манициус.
19. Яйлата. Залмоксис...
20. Пленничеството, генералите, бомбардировките, пленените от корпуса.
21. Турското робство в Добруджа. Войните на Екатерина. Гагаузите...
22. Освобождението ми от лагера. Картината в Берлин.
23. Каварненското въстание. Амира.

ВТОРА ЧАСТ /Втора книга/

24. Полша и СССР - освободен; комендант, бай Алипи, Траянов и др.
25. Черновиц. Тимошенко; гърците, холерата и кор.тиф, италианците... Слущ.
26. Камен бряг и щъркелите. След Освобождението, привилегиите на побрниците, Таньо войвода...
27. Завръщането в България. 6-ти полк става гвардейски, Денчо Знеполски; прогресивната младеж в нашия дом; моите грешки - Фрунзе, ген.Т.Кръстев, Д.Велчев, Толбухин, уволнението ми; работник при Чизмаров Г. "Ти си враг, но честен враг" - Д.Знеполски; Паневски - Сталин и В.Левски; в ШЗО - ранен, започва да се развива и туберкулоза. Нова година в плен. Награда. Редактор в Телепрес; Ана-Мария Стронг, Джо да Силва, Фрюлина и Р.Бюлер. Дърводелец на "Фердинанд"; звездата на радио "София"; фабрика "Бук" на гробищата...
28. Моите директори - бай Цветан, Николов, Т.Русев, Дашев, Д.Денев.

В тази книга всички споменати имена са истински, затова всяка прилика на "моите герои" с други лица е недопустима.

Отговорността за субективната правдивост на разказаното за тях нося само аз.

Авторът

Каварна, 27 август, 1984г.

Глава 1.

През тридесетте години сред потока на преводни книги се мярна книжка с неопределен жанр. Тя бе написана от Аксел Мунте, скандинавец, лекар, завършил в Париж. Бях юноша, книгата ме плени със своята романтика и, преди всичко, с мечтата на автора ѝ да си построи кула на морския бряг край Сан Микеле, в която като Монтен да се усамоти в спомени и разсъждения за живота... Авторът купува мястото, където нявга се е издигала вилата на император Тиберий и от руините ѝ си построява кула, в която вече полусляп написва своята книга.

Аксел Мунте ми беше станал близък и поради това, че кореспондираше с брата на моята баба д-р Ив.Тюлев, с когото заедно бяха слушали лекциите на проф.Шарко в Париж. /Тази кореспонденция бомбардировките над София разпиляха/.

Сега, захитрял от годините, едва ли бих препрочел наивно-романтичните истории от "Сан Микеле", но мечтата да живея в кула на морския бряг не ме изостави. Половин век изтече, докато най-после и аз се сдобих с такава "кула". Всъщност, тя не е моя и не е кула, а е полуразрушена каменна вила, кацнала на високия бряг над малкия Каварненски залив, построена от някакъв професор, когато Южна Добруджа е била под румънско робство.

Мечтата ми да не бъде обезпокояван и отвисоко да гледам морето, нивга не би се осъществила, ако не беше каварненския кмет инж.Атанасов, който, макар и млад, успя да разбере, какво е необходимо на един старец с пишуща машина, и то без да е чел "Сан Микеле"...

Вилата е с каменна тераса и шахта за събиране на дъждовна вода. /Така нявга са разрешавали проблема за вода в сушавата Добруджа/. Слава богу, сега във вилата има водопровод с чешма и дори бойлер с душ в мазето ѝ. Някогашните петролни лампи са заменени с електрически, черпейки енергията си от престарял денонощно мъркащ електромер. Вилата е строена като крепост с половинметрови дебели стени с широк дървен сачак, изгърбен под товара на тежките турски керемиди. Стаите са три, с хол-трапезария, в която се влиза от терасата, но обитаема е само

моята – с прозореца към залива. Преди да се настаня в нея, тя е била населявана от семейство лисици, които кметът изненада и застреля с ловната си пушка. От животните останаха милион бълхи, които един очилат човек от санепидстанцията унищожи с някакъв препарат.

Вилата е построена в една гънка на брега. Двадесетте метра над нея до платото са надупчени от пчелоядите, хомяците, поровете и други животинки, чиито фосфоресциращи очички блещукат през нощта. Под вилата пълзи към морското казино джунгла от трънки, шипки и драки, обиталище на проскубани лисици и черни порове, които като дяволи нощем се появяват на терасата да ровят отпадъците в пластмасовото кошче. Под прозореца на стаята ми растат магнолии, дива слива във вид на чадър и орех, който сякаш нарочно е изсъхнал, за да виждам през скелета му морето. Неговия възлест ствол и тъжни клони са същите, както графиките на Дюре в "Ада". Засега успешно браня от секачите умрелия старец, който вместо с листа всяка минута се окичва с какви ли не птици, долетели да си починат от безспирния лов на насекоми.

От гостите на изсъхналия орех най-красиви са циганските петлети с тънките си извити човки и корони от пера, по хубост ги следват пчелоядите – със сини, зелени и жълти пера, и оранжевите авлиги, които, когато са влюбени, свирят на флейти, а след като измътят пиленцата си врецят и съскат сякаш са разсърдени котки...

Масата ми е долепена до прозореца и при всяко вдигане на глава виждам морето и хоризонта му, по който пъплят фериботите между Варна и Иличовск. Каварненския залив е беден – освен крайбрежното пътническо корабче и няколко рибарски моторници, никой друг не приставя на скелето му от побити стари релси и дъбови греди, защото е плитък и няма кей. Античният вълнолом отдавна е изблизан от вълните и не е възстановяван от времето, когато нос Чиракман се е срутил и се е превърнал на отвесен бряг с огромна триъгълна рана, ронлива и бяла като стари кости на неговите некрополи. Откъм морето Чиракман прилича на Гибралтарската скала, а от прозореца ми той е огромна пресечена пирамида, тук–там обрасла с горички от изроден бор и от единични бадемови дръвчета.

Върху платото на Чиракман нявга са се издигали крепостните стени на византийски град, разрушени и закърпени от българите, да се защищават те на свой ред от други северни нашественици. Говори се, че останките на сринатите от турците крепостни стени са на Карвуна, столицата на добруджанския феодал Добротица.

А според Страбон и Плиний върху потъналия нос преди нашата ера се е издигал Бизоне – цъфтящ елински полис. Бизоне се е наричал и римският град, долу при залива, където сега се намират старите венециански складове, сандъчести, каменни, многократно преустроявани и все пак запазили своите фасади с малки прозорчета и тесни врати.

Наскоро Средновековните калдъръмени улички бяха асфалтирани, пред моите нещастни очи, и пред всеки техен изход бе поставен ламаринен пътен знак, да не се сблъскват автомобилите на курортистите, когато отиват да купуват сафрид от рибната база до мостика...

В подножието на Чиракман стърчат бетонните житни силози, на които осакатения нос се подpira като на патерици. От силозите води закрит елеватор до денонощно бръмчащата мелница. В нея работи моят приятел Пачко – машинен техник, рибар и "инспектор" на питейните заведения в района. А те са пет плюс двете стари мелници, превърнати в дискотеки с японски видеоманитофони.

От другата страна на залива е Зеления нос със залепените в подножието му рибарски бараки и яхтклуб, построен на три етажа с кръгли люкове вместо прозорци, с бетонни тераси вместо палуби – наподобяващ кораб, в който се помещава екипаж от приятели – Филана, Гошо Щириона, Ридо, Овчаров и унищожителят на попчетата Стоян Шпарца.

Освен финовете, пионерите, летящите холандци и двата скутера за теглене на водни ски, яхтклубът притежава десеттонно катерче, служещо за разходка на по-важните гости на града. Поради недоверието към вълнолома, катерчето се паркира на миля и половина навътре в морето, а когато започнат зимните вълни се праща на почивка във Варна... Самоделната яхта "Норд" на самотния мореплавател д-р Васил Куртев пък се натоварва на камион и паркира в двора на собственика ѝ.

От яхтклуба започва плажа с чадърите и водните велосипеди, лете огласян от високоговорители, транзистори, детски писъци и спасителски свирки. През останалите сезони – тъжен и влажен, се посещава само от вечно гладните гларуси.

Фарчето на пристана има жълто око, което сънливо премигва в нощта на изпадналите в беда рибарски лодки.

Отдавна каварненци мечтаят за модерен пристан, но никога не се намират свободни средства за него и дано не се намерят, защото завинаги ще изчезнат старите венециански складове и с тях цялата романтика на залива, като по чудо останал незасегнат от поголовната модернизция на черноморския ни бряг. Разбира се, Каварна трябва да върви напред, да се модернизира, но не и нейния бряг с долината между Чиракман, Зеления нос и Дяволския рид с гордата надгробна могила на неизвестен тракийски вожд. Нека още старите каменни сгради се пъхат в зеленината на смокините! Нека още рекичката да шава под тополите между дървените бунгала на къмпинга! Нека басейна с минерална вода се огражда от диви череша и бадеми, вместо от безлични панелни сгради! Нека граничният сержант Гошо наблюдава залива от своята каменна застава, а не от стъклен буркан! Нека рибарския фолклор си остане такъв, какъвто е бил и при нашите деди! Нека всичко си остане такова, каквото е било, а ние – хората да се променим и повече да уважаваме миналото, за да не стане нужда да го възстановяваме, когато ни домъчнее за него...

Моят роден град, в стремежа си да стане модерна столица, завинаги затри стари ценности – улички и сгради, и превърна собствените си жители в чужденци, напъхани в многоетажни блокове, с улици задъхващи се от тежестта на леки коли, дишащи през квартални градинки с хилави дръвчета и стригана трева. Имам апартамент в един такъв кооперативен жилищен блок. Имам бездомна лека кола, телефон, цветен телевизор и електронна пералня, но съм щастлив, когато работя в празната каменна стая и когато спя на желязно войнишко легло при отворен прозорец към залива; и слушам благородния шум на морето и многогласата песен на вятъра.

Преди години един природолюбител бе надигнал глас:

"Серенгети не бива да загине!"

Разбира се, че дългите ръце на браконьерите трябваше да бъдат отрязани и африканските животни да бъдат спасени, а за европейските животинки, сякаш малко се мисли за опазването им. Горките нашенски животни и птици! Хиляди организирани ловци и браконieri стрелят по тях, селскостопанската авиация ги изтравя, автомобилите ги мачкат по шосетата, тракторите им изорават жилищата, дървообработващите фабрики им унищожават гнездата. Родната степ им е превърната в орна земя, и затова, в десетината декара джунгла от бодливи растения и недостъпен бряг, са се събрали да съжителстват толкова много кротки животинки и хищници, толкова много и разнообразни птици.

"Не, не бива да унищожаваме лисиците! – каза ми председателят на тукашното апека. – За да запазим стотина фазани, развъдихме милион полски мишки, лалугери и хомяци, които нанасят огромна вреда на стопанството. Опитавме се да ги изтравим с препарати – измряха зайците, сърните и птиците. А лисиците, застрашени от унищожение на рода им, започнаха вместо пет–шест, да раждат по дванадесет лисичета... Но кожухарите не им харесват кожата – били слаби, некачествени..."

В една дупка на терасата живее стар смок. Когато напролет камъните се понапекат, събуждам го от зимното му вцепеняване с канче топло мляко. Познава ме и не се плаши от себеподобните ми – може би си мисли, че всички ще го почерпят с мляко и ги посреща навит като баница. А моите редки гости изпадат в ужас, като го видят, сякаш не е добродушен смок, а някакъв зъл змей. Благодаря му, че ме защитава от неканени гости и от нахалните мишки, които използваша едно негово отсъствие, за търсене на любима, нахлуха по тайни пътища в моята стая и ми изгризаха фортите на обувките.

Смокът обича да се препича на залез слънце, но чуе ли гласът на бухала, който гнезди със своята другарка някъде из скалите над яхтклуба, повдига глава, развива се и бавно запълзява към своята дупка. След малко слънцето се скрива зад Чиракман, фарчето на пристана започва да намига, и, докато курортистите се хранят, наставка мъртва тишина, в която само от време–навреме протракат съчмите по металическите мишени–

карикатури на пътуващото стрелбище, настанило се във фургон до спирката на автобуса "Плажа–града".

Градът е на два километра от морето – горе на платото, и за него се отива по асфалтиран път, който минава през шпалир от кипариси край стар кубелия хамам и каменна чешма с буйни чучури, заради които над тях се е зародило и селището. В града живеят много мои приятели.

Османлиите са преселили каварненци, от Чиракман на платото до чешмата, през XVII в. Навярно са били днешните гагаузи, чиито предци са воините на Асеновци и Тертеровци, обединени по-късно под скиптър на Добротица в тъй нареченото Карвунско княжество. Те още говорят на езика на прабългарите, печенегите и узите и българското им съзнание е по-силно от много българи, живеещи във вътрешността на страната. Те са, които са съдействали на казашките набези срещу Отоманската империя и активно са участвали в походите на княз Румянцев и Дибич Забалкански. За да избегнат отмъщението на поробителя, голяма част от тях са се изселили в Молдавия и Украйна, където и досега съществуват като отделна народност. Освен гагаузите, в Каварна живеят и три вида преселници: от Беломорието – изгонени от турците и гърците; от Северна Добруджа – изгонени от румънците, и от вътрешността на страната – прогонени от глад и непосилното бreme по време на залеза на Отоманската империя. И така Добруджа, майката родителка на Първата българска държава, става кърмилница след векове и на осиротелите си деца, прогонени от своите домове поради политическите сметки на великите западни сили.

Неволята, гладът и първобитният страх за оцеляване са изтрили историческата памет на тукашното население и то сега, пробудено от многовековното невежество с любопитство рови земята и открива останки от живота на своите прародители – траките, българите и славяните; от културата на елините, от величието на Рим и мистиката на Византия. Всяко лято археолозите разкриват пласт подир пласт наслойките на многовековната човешка дейност, оплодила и дала начало на националните култури на западните варварски племена, които сега ни се гордеят със своето материално развитие и се стремят да бъдат

настойници и съдници на нас – наследниците на древните балкански народи. И забравят, че пряко или косвено са спомогнали да падне Велико Търново и Константинопол и да възцари петвековния мрак над Балканите; да си затварят пет века очите, за да могат азиатските варвари да превърнат на пепел и прах първокултурата на света, с която сега те се гордеят, изучават, възхваляват...

Но те забравят, че кръвта на вода не става. Малкото време на свобода им доказва, какво събудените от летаргичния сън българи могат и с какъв лъвски скок прескачат проспаната от тях история и етапи на човешкото развитие; и на какъв висш етап се установяват, за да стартират напред и бъдат отново начело на духовната и материална световна култура.

Говоря така злобно и разпалено не от демодиран национализъм /напарил съм се от него/, а защото съм живял доста дълго и съм имал очи да видя онова, което е било преди половин век и което е сега; имал съм родители, които са ме научили да отсявам истината от лъжата, да не изпадам в телешки възторг пред фалшивия блясък, с други думи да не се правя на "френски великден" – както казваше дядо ми, без да ми обяснява какво е френски великден, а сам да се досетя за него...

Аксел Мунте си изгради кула, за да си говори с дявола, когато отъждестви с император Тиберий, тъй като по време на неговото царуване е бил разпнат Исус. Затова непрекъснато го измъчва с въпроси, на които и самият дявол не може да отговори...

Като юноша и аз мечтаех моята кула да се издига върху руините на Капри, където епикуреецът Лукул е правил своите вакханалии и където в самота, получена след кървави жертви за докопване на императорската власт, мрачният Тиберий умира... По-късно, когато през есента на 1940 година пристигнах с военно-учебния платноход "Асен" на Каварненския пристан, за да "освобождавам" половината от нашата Добруджа, видях огромната триъгълна рана на Чиракман, червената надгробна могила на Дяволския рид и реших моята кула да пренеса от Капри на брега на Каварненския залив.

Тогава каварненци ни посрещнаха с бъклици нохан, с пуйки и вълнуващи членоразделни възгласи на тюркски и български. Селището се задущаваше от прах, невежество и беднота. Освен учителите, само един земемер имаше средно образование и простолюдието го наричаше "учения".

Човек трябва да има очи и памет, за да прецени верно и непредубедено. Моите очи са слаби да обхванат със своя поглед голямото, което се е извършило в България.

Кръвта на Добротица и Балик и векове да минат на вода не става.

Обичам всички, подквасени със силната народна мая и се моля, да не би охолството и внезапно придошлото им самочувствие на свободни хора, не ги разглези и погуби от мания за мнимо превъзходство.

На изсъхналия орех долетя авлига. Бе намерила огромна космата гъсеница., която постави на един клон и започна да я разкъсва с острия си шиповиден клон. Примамена от плячката долетя още една авлига. Двете красиви птици започнаха да дърпат всяка към себе си гъсеницата, като издаваха звуци на разярени котки.

След двадесет години отново посетих Каварненския залив. Този път с мотоциклет ИЖ. Бях тръгнал от Дунав по традиционния път на варварите към Цариград и като тях се препитавах от лов и грабеж: с харпун убивах кефали и крадех пъпеша из бостаните... Проф.В.Бешевлиев ме беше запалил да напиша книга за хан Тервел. Тогава още не се говореше за хиляда и триста годишнината и хановите не бяха на почит в издателствата; и за да мине Тервел през редактора, му прикачих съвременна историйка с главен герой млад тенисист /Издателството бе профилирано за спортна литература/.

Каварненския залив бе пуст. Още ги нямаше бетонните силози и мелницата мълчеше. Профсъюзите още не бяха се сетили да превърнат каменните чокойски вили в почивни домове и те безстопанствени се рушеха с изкрадени мебели и дограма. Кой знае защо на дървения пристан бе вързано едно магаре, което с любопитство наблюдаваше

отразената си във водата голяма глава. Две гагаузчета – момче и момиче по на петнадесет години, по бански седяха на края на мостика и ловяха попчета. Сутиенчето на момичето беше почти празно и скриваше гърди колкото яйца, но над тях бяха изтатуирани с големи букви две срички:

ЛЮ БО.

Бях слушал за прословутата гагаузка ревност и нагледно се уверих в нея. С тази татуировка момичето трудно щеше да си намери друг приятел с име Любо...

Градът бе все така мърляв и невзрачен, какъвто го познавах от неговото освобождаване. Рано беше да се мисли за неговата индустриализация и затова навсякъде висяха призивни лозунги и обещания с текезесарско съдържание.

От Тутракан до Варна думата "бензиностанция" не бе позната и затова моят мотоциклет мина на камионна издръжка.

Изглежда книгата за прабългарския хан и за съвременния тенисист се хареса, защото след излизането ѝ случайно научих, че няколко млади семейства кръстили синовете си Тервел. Но на К.Кеворкян тя не допадна и написа отрицателна критика за нея. По-късно, в сливенска среда, отчеп "грешката" си, като разбрал че моята жена му е съгражданка. Прощавам му. Тогава Кеворкян беше начинаещ критик. Пък и за такава статия се плащаха 80 лева, не малко пари за онова време...

С критиката никога не сме се разбирали, освен в случай, когато тя ме е бъркала с друг: с известния на времето Дино Кьосев. Независимо от важната роля, която играе критиката, аз съм си я представял като злобно кученце, насъсквано срещу някой неприятен човек от своя господар. Или, като малък хищник, който дебне от дупката си да се появи беззащитна плячка. Разбира се има и критици лъвовете, но тяхната съдба не е по-друга от съдбата на лъвовете в зоологическата градина...

Такъв лъв за мене беше П.Пондев, с когото, по време на неговото директорстване в издателство "Български писател", другарувахме по кръчмите. Той не ми пусна един роман да види бял свят, независимо от ласкавите рецензии и извършената редакция от Илия Волен, който

работеше в издателството. На Петър не му харесал ръкописа и ме посъветва повечко да чета Елин Пелин, та дано нявга пропиша като него. По това време той се занимаваше с творчеството на нашия класик и написа възторжена студия за него.

Макар и разписана от Ил.Волен за печат, книгата се бавеше и аз я изтеглих. Отпечата я друго издателство. Две–или–три години след това Пондев ми дойде на гости, видя книгата и пожела да я прочете. Рано сутринта бях събуден от лъвски рев по телефона:

– Идиот, романът ти не ми даде да заспя до сутринта. Браво! Защо не я представи в нашето издателство, а в "някакво си..."

– Ами представих я, но нали ти не я хареса.

– И това се случва – изсмя се гръмогласно той.

Как можеш да се сърдиш на такъв сладур!

Гъсеницата падна от дървото, но авлигите грозно настръхнали продължиха да се карат с котешки крясъци за нея. А колко са красиви и как хубаво могат да пеят тези птици!

Глава 2.

Родил съм се в къща със сецесионова фасада на улица "Любен Каравелов" в София. На същата улица майка ми е била доведена на една годинка от Калофер, но тогава улицата се е наричала "Кракра Пернишки". Била е дълга: започвала е от Докторския паметник и е завършвала на Княжевското шосе, което води за Перник, затова може би е и носела името на средновековния пернишки владетел... Улицата беше крайна. От гората я делеше само булевард "Евлоги Георгиев" с Перловската река. Отвъд реката се намираше езерото и бирария "Ариана" на островчето му, изоставени турски гробища и игрище "Юнак", оградено с телена мрежа против бедните футболни запалянковци. След езерото и игрището се простираше гората – разделена от шосето за Дървеница на Борисова градина, с отбрани дървета и пешеходни алеи, и обраслият с диви сливи, върби и вишни Корубаглар. На платото на Корубаглар се издига Духовната семинария, оградена с дебели тухлени зидове.

От Семинарията в снежни дни се даваше старт на състезанието на софийските махали с шейни–кормилачки, всяка една с екип от по пет души. Финалът на състезанието бе мостът на Перловската река, но до него стигаха най-храбрите състезатели, защото по време на шеметното спускане съперниците правеха "ингели" – бомбардираха ги със снежни топки, копаеха по трасето ями или хвърляха пред шейните дебели клони. Обикновено състезанието завършваше с междумахленски битки, на които слагаха край Салабашевите конни стражари...

В слънчеви дни, всички софийски баби, обособени в махленски групи, изкатерваха "пистата" на шейните, за да се черкуват в църквата на Семинарията.

През пролетта тази екскурзия предприемаха и много семейства с домочадиата си. Те се разполагаха на полянките край Семинарията с кошници, одеала и дамаджани с вино.

Единственият обществен телефон се намираше в боядисаната с цветовете на националния триколюр стражарска будка до моста на "Граф Игнатиев". След дълго въртене на ръчката му, стражарът – Петко – дебел

и добродушен шоп с огромни мустаци, свързваше нуждаещия се гражданин – обикновено с "Александровската болница", с пожарната или с погребалната служба. Стражарът често си разговаряше с Осми участък, за да пита дали най-после е пристигнала закъснялата му с три месеца заплата. Този дебел чичко изпълняваше много длъжности: като граничар дебнеше да не влязат в махалата съмнителни личности; следеше къде скитат децата и даваше сведения на майките им; проверяваше щателно талигите и бохчите на циганите, когато напускаха поверената му територия и вечер инспектираше махленските кръчми с надежда някой да го почерпи. Неговият пост бе открит след една люта зима, когато вълци изядоха вързаното на моста магаре. Шопите от Дървеница обикновено там паркираха магаретата си, след като продадеха гумовете с мляко и отсядаха в кръчмата да се почерпят. За вълците и магарето се писа доста във вестниците и кметът се принуди да открие на местопроизшествието стражарски пост... Един ден намериха дебелия стражар умрял в будката си и след неговата смърт поста му бе закрит.

По същото време, или малко по-късно, бе продължена трамвайната линия от "Патриарх Евтимий" до реката. Трамваят вървеше от нашата махала до гарата и спирането и тръгването му се ръководеше от кондуктор с писклива кокалена свирка. Едно от големите удоволствия на децата беше разхождането с този трамвай. За деца под метър не се вземаше билет и затова бащите се редуваха да водят в празник по десетина деца до гарата и обратно, като уверяваха кондуктора, че всички деца са техни. За децата гарата с черните локомотиви бе приказен свят на огнедишащи чудовища с огромни черни перчеми.

И за бащите гарата бе интересна. На нея се намираше голямата техника и от нея се тръгваше за непознати страни. А Ориент–експресът предизвикваше любопитство със своите тайнствени пътници – красиви дами и международни мошеници. За този Ориент–експрес се пишеха жълти романи и какви ли не слухове се носеха за него, затова бащите винаги водеха децата на гарата, когато той пристигаше с лъскавия си тежко дишаш локомотив и започваше жадно да гълта вода от широкия като кюнец кран.

Тогава пристигането и заминаването на някой влак се смяташе за интересно представление и за него се плащаше с перонни билети, но ние никога не минавахме за перона през главния вход, където стърчеше свиреп портиер, а си имахме тайни пътища, по които стигаме до Ориент–експреса, за да се любиме на масичките му в ресторанта и на висящите легла във вагоните с чуждестранен надпис "Вагон ли Кук".

Не само нашите родители, но и всеки възрастен софиянец се възмущаваше, когато за децата се искат пари, затова по мачове, кина, циркове и в трамваите те ни "осиновяваха", а ние прикляквахме, за да изглеждаме по-малки и пред портиерите ги произвеждахме в татковци.

София бе малка и двете ѝ гари – Централната и Подуянската, ни се струваха много отдалечени от центъра ѝ. Файтонджиите бяха на същото мнение, защото непрекъснато се пазаряха и искаха толкова пари, за да закарат куфарите и пътниците до гарите, колкото струваше ж.п. билета до Плевен или Пловдив. Тези файтонджии слагаха бодлива тел между задните колела на файтоните си против децата, решили да се поразходят гратис. Освен това непрекъснато пълнеха улиците с фъшкии и умирисваха пияците си с конска пикоч, докато конете на легационните ланда и офицерските файтони си имаха специални торбички под опашките.

Командирите на полковете си имаха файтони и с тях отиваха в казармите си, като отдаваха чест на всеки срещнат гражданин, който им сваляше шапка. По онова време свалянето, по-право повдигането на шапка, бе на мода, както и целуването на ръка: децата бяха задължени да целуват поголовно ръцете на всички възрастни; изисканите мъже целуваха ръцете на всички жени – госпожици или госпожи; жените пък бяха задължени да целуват ръцете на поповете и на своите по-възрастни роднини... Тази мода бяха въвели изгонените от своята роднина белогвардейци, а и от завършилите на Запад.

След като немците и австрийците бяха напердашени от съюзниците, в училищата вече се изучаваше френски вместо немски и студентите следваха във Франция или Белгия специалностите, които не бяха застъпени в българските университети, като зъболекарството, аптекарството и инженерството.

По този повод дядо ми Атанас казваше:

"Натискаме им се, ама те не ни искат, защото ни ядоха попарата през войната. На англичаните и французите пъпът им е хвърлен в Цариград, затова ще насъскват съседите ни против нас. Само Стамболов можеше да им разтури играта, като със султана направеше конфедерация, ама и той се насра с довеждането на Фердинанд".

След абдикирането на Фердинанд, връзките с Германия бяха почти прекъснати и българската буржоазия правеше опити да се сближи с победителите – бяха открити френски, италиански и американски колежи. По киноекраните ревеше лъвът на "Метро Голдуин Майер" и препускаха ковбойски мустанги. Тим Маккой и Кент Майнър бяха станали любими герои на децата, а жените лудееха по Рудолф Валентино и Рамон Наваро. Мъжете бяха пленявани от Вилма Банки, Миа Мая и Жоана Крауфорд. Всеки ученик имаше колекция от изрезки от филмови ленти и кадрите с Чарли Чаплин и Мики Руни най-много се ценяха... Измисленото от Баден Пауъл скаутско движение, намери добър прием между градската младеж, заради своята псевдо–романтика и бе поощрявано от правителствата, защото идеите му бяха противоположни на марксистическите. По улиците на София наперено маршируваха в униформи и ковбойски шапки "волчета", "бой–скауты" и "гърли".

При новото "побратимяване" с Германия, скаутската организация много лесно се префасонира в браннишка, по подобие на хитлерюгенд...

За София са писали мнозина, но повечето от тях, макар и дошли в столицата преди да се родя, не бяха кореняци и съсредоточаваха погледа си само върху някои колоритни фигури от улицата, като Ставри Чадърджията, хромия будкаджия Кирчо, окичения с медали вестнико-продавач Даскала и други софийски "чишители". Обаче, въпреки и скрити, почти всички кореняци софийнци си бяха "чишители", и макар всички да говореха един и същ шопско–софийски диалект, в който доминираше частичката "че", "они си мязаха само на себе си".

Истинските кореняци софиянци изчезнаха още в моето детство. Те се броеха на пръсти и изживяваха своите старини в прихлупени кирпичени къщурки; бяха изпродали на безценица своите дворове на нахлулите занаятчии и чиновници от провинцията, след като София е била провъзгласена за столица. В нашата Алиген махала те живееха в някакви полу-къщурки, полу-землянки около махленския мегдан, който се намираше пред Зоологическата градина на тогава непавирания и потънал в прах бул."Фердинанд". Тези кореняци говореха български, но жените им носеха шалвари и почти всички от тях пушеха с дълги дървени цигарета. Тяхното облекло беше подобно на гагаузкото /експонирано в една витрина на Каварненския исторически музей/.

Майка ми разказваше, че когато била дете, тези особени хора, които мъчно се сдружавали с преселниците, в празник заловени един за друг играели някакво непознато хоро, като си тактували със съскане. Тези хора имаха сини очи, като драгалевските шопи, но не се занимаваха със земеделие, а се прехранваха с кираджийство. В къщи ги наричаха "печенеги". Всеки ден минавах покрай бедните домове на тези "печенеги", когато отивах на училище, но никога не посмях да открехна дървените вратички на стоборите им и да видя на какво играят техните деца, които се криеха от нас – учениците.

Училището ни се наричаше "Св.Седмочисленици", беше старо, сандъчесто, с турски керемиди и се намираше на мястото, където сега е Физкултурната палата... "Печенежките" къщурки изведнъж изчезнаха и на тяхно място се издигнаха къщите на художника Баджов, на аптекаря Накашев, на братя Иванови и други пришълци.

Оттатък моста, в Корубаглар, между днешните улици "Крум Попов" и "Милин камък" се подвизваше патриархалната фамилия на други кореняци – Лудпетровци. Те бяха каруцари и живееха в някакви полуземлянки с миниатюрни разкривени прозорчета, скрити между огромни копи със сено. От лудпетровци всички се плашеха, защото бяха "гарезчии" – не забравяха нанесената им обида и предпочитаха вместо да говорят да вадят ножове. Когато те влизаха в кръчмата "Бистрица" на Йордан Шопа, кротките махленски пиячи бързо се изнизваха и лудпетровци, останали

без "противници", започваха един друг да се псуват и бият. Техен коронен номер беше кючекът, който играеха с подхвърляне на корема и въртене на задника, под ударите на тарамбука, като същевременно крепяха чаша с вино на главите си.

И техните жени ходеха с гагаузки шалвари. А жените на шопите от близките до София села, макар и някои историци да ги смятаха за потомци на печенегите, винаги носеха черни сукмани, украсени с метални перперици, досущ такива, каквито ги описва в дневника си австрийския търговец Дермшват, на път за Цариград през 162... година.

Освен тези кореняци–българи, из улиците на Алиген махала се влачеха чуждоземни остатъци от времето на турското владичество – италианец с папагал, старец от неизвестна народност с телескоп на триножник и друг старец с черна кутия, в която се въртяха картинки с японския император, с еничарин, с избухването на Везувий и др... Мълчаливи албанци, които не бяха се потрудили да научат и една българска дума, продаваха сируп с лъскави, приличащи на минарета казани, или боза, заедно с халва, която носеха в тава на главата. Имаше и цинцари–бакали. В неделя те извеждаха многолюдните си семейства, облечени от стареца до едва прохождащото дете в бели шаечни носии... Латернаджията също беше остатък от предосвобожденска София. Той имаше стара латерна, само за "мераклии", с провлачени маанета, а по ъглите на махленските улички свиреше с модерна латерна мелодии от Верди и Доницети.

Занаятчиите в нашата махала бяха колоритни хора и всеки си имаше по някакво хоби. Техникът бай Доре – "Поправям велосипеди, примуси и други машини", беше ловец и запаянко по мотоциклетни състезания, които от време–навреме се организираха с чуждестранни състезатели на Хиподрума. В тези състезания участваха българските състезатели Милко Клайн от Русе, Димитър Соколов, Цанев и още няколко други, които с чест защитаваха спортното име на България срещу англичани, германци, австрийци и др. Соколов беше звездата и фирмата "Ариел" му подари специална състезателна машина.

Бай Доре не участваше в състезанията, но с удоволствие ни натоварваше в коша на своя "Цундап" и ни отвеждаше да ги гледаме... Бай Доре почина на деветдесет години. До края на живота си ходеше с връзка и мека шапка. По навик отсядаше в кръчмата "Рила", на ъгъла на "Толбухин" и "Паренсов", въпреки че тази кръчма отдавна бе трансформирана в невзрачна "бира-скара".

Друг известен техник в махалата беше сто и петдесет килограмовия Мито Патенталов. Той се движеше винаги с велосипед и извършваше услуги и по домовете. Работилницата си беше озвучил с грамофон с фуния.

Бай Димче Фурнаджията, дребен и сух, бе украшение на кръчмарските маси. Той говореше на македонски диалект, знаеше много анекдоти и самият той бе герой на много анекдоти, помествани редовно от Борю Зевзека в хумористичната страница "Кукуригу-куткудяк" на в."Утро". Хлябовете на Димче Фурнаджията бяха бели, пухкави и можеха да служат за "яйове на файтон" – така пружинираха. А тюрлю-гювечите му бяха известни и извън махалата. Когато на някого пристигнеха гости, нямаше нужда да мисли с какво да ги гости, поръчваше гювеч на Димчето и домакинята обираше лаврите. От Димче купувахме хляба на вересия, с рабуш – сцепена клечка, на която се издялкваха чертички; едната половинка вземаше клиента, другата оставаше във фурнаджията... Фурната на Димчето и до днес съществува като пекарна на "Граф Игнатиев". И фурната на друг известен в махалата хлебар, бай Спас, е останала. Тя също се намира на "Графа", срещу черковата "Св.св.Седмочисленици" и в нея сега се пекат гевреци.

По ул."Граф Игнатиев", наричана за кратко "Графа", беше съсредоточена цялата търговия и занаятчийска дейност на махалата. На нея се намираха мъжките клубове – кръчмите, започващи от "Алабин" и завършващи на моста с две семейни бирарии, които се конкурираха и се мъчеха да съберат клиенти – едната с народен шопски оркестър, другата – с "модерна" естрада и танци. Оркестърът ѝ свиреше чарлстони, валсове и танга, а солистът им пееше сантиментални песни, сега познати като градски фолклор. На дървения подиум често се появяваха илюзионисти,

"гумени човеци" в трико, с невероятна пластичност на тялото, балерини и злободневни куплетисти – всичките българи, с чуждестранни имена.

Такъв "чужденец" певец и злободневен куплетист беше Джип: *"Сере–сере–серенада. Серенада от Канада"* или *"Що ми трябваше на мен жена, що ми трябваше на мен беля..."* и други.

Балерината се наричаше Кити Фоли и имаше възпълнички крака, каквито се харесваха на мераклиите. Тези крака Кити Фоли с мъка повдигаше, но въпреки това, винаги бше посрещана с ръкопляскане и изпращана с възгласи от типа "Ех, на дяда!". След танца Кити Фоли обикаляше масите с очарователна усмивка и с елегантен реверанс прибираше хонорара си. Това беше тежък миг за жените, които пресмятаха пуснатите в дайрето пари, от своите съпрузи, в хлябове, сирене и олио. По-властните жени, каквито бяха майка ми и леля ми, викаха келнера да си платят, преди да е обявен номера на Кити Фоли. По такъв начин те спестяваха за домакинството си някой лев и предпазваха от съблазън своите мили съпрузи. Обаче дядо ми Атанас оставаше до края на този махленски спектакъл, понеже баба ми беше вече починала и се смяташе за ерген. Аз имах полза от това, защото бях най-голям от внуците му и ме оставяха да контролирам и докладвам колко пари е пуснал в дайрето на съблазнителната танцьорка. Със същата мисия ме изпращаха и в кафене "Базел" – сега ресторант "Стадион", защото дядо ми се увличаше в игра на ротативките.

За да не се разпали тази комарджийска страст в стария, и в името на къщата (която беше на негово име), майка ми започна да организира у нас роднински покер /по една стотинка чипчето/ и дядо ми беше обирая в семейна обстановка, тъй като всеки знаеше, че когато държи силна карта от радост палеца му започваше да трепери, а когато блъфира си подръпваше мустака...

Търговците – бакалите Браделеви, Памукчиеви и Каназирски се дебнеха един друг и се стремяха да пълнят магазините си с какви ли не стоки, за да привличат клиента. Отваряха бакалниците си в ранни зори и ги затваряха посред нощ, да не би да изпуснат някой купувач /покупките се пишеха в тевтерче и се заплащаха на заплата/. А нас децата, те се

мъчеха да привлекат с шоколад фурми и дъвка. И едни цинцари отвориха бакалия, но скоро фалираха, защото бяха "цинцари–скрънзи", работеха със "замразени" цени – не правеха отстъпка, и вместо да дават на децата бонбони и шоколадчета, ги гонеха от бакалницата, за да не крадат...

А да влезеш в натрупаната с лакомства бакалница и да не си "гепиш" поне една мандарина беше "кофти" и се смяташе дори за престъпление. Разбира се, бакалите виждаха нашите "дяволии", правеха се на ударени и удряха кесиите на нашите родители.

Касапите ни привличаха за купувачи с ашиците – кокълчета от задните агнешки крачета – с които ние играехме, като ги оцветявахме с останалите бои от великденските яйца. Най-сериозният месар, на когото съм забравил името и когото Каменски наследи, си имаше чирак, който сутрин обикаляше домовете и известяваше домакините какви меса са пристигнали и от кои биха желали да си купят. Поръчката се изпълняваше след половин час и месото – агнешко или телешко – за съответната "манджа", биваше донасяно в кухнята от същия чирак... Софийнци рядко се хранеха със свинско месо – обикновено през студените зимни дни и по Коледа си хапваха пържоли.

Печени прасенца се сервираха по ресторантите; и варени с хрян – в Широката механа, като мезе за виното. Когато Шаляпин дойде в София, там го заведоха неговите колеги – певците от Операта, и вестниците писаха, че много му харесали варените прасенца.

Колбасите не бяха на мода и се смятаха за бекярско ядене... В двора имяхме стара едноетажна къща с няколко стаи. В една от тях живееше банков чиновник – ерген, който непрекъснато се хранеше с колбаси. Нашите го съжаляваха и често ме пращаха да му занеса готвено ястие за да не се поболее... Обаче копривщенските и смедовските луканки бяха деликатес и от тях се купуваше на именни дни, за мезе на по-важните гости, на които се пошепваше тайнствено да поостанат. Другите гости се "пробутваха" само със сладко и чашка коняк, и, след като не им се даваше знак да останат, поглеждаха си часовниците и скачаха да си отиват, като се извиняваха, "че имали да правят още много визити". Ние, децата, им помагахме да си обуят галошите и шушоните.

Славата на колбасаря Хр.Докузанов се носеше навред и дори в рожденните дни на Радио "София", се пееше рекламна песничка за него:

"В София има една колбасарница, на Христо Докузанов е тя. Там има..." и т.н.

И в нашата махала имаше колбасарница. Държеше я белогвардейски генерал, с бяла престилка, винаги строго любезен. Тавана на колбасарницата му бе окичен с куки, от които висяха обесени в стройни редици различни луканки и салами. Беконите и мокрите салами висяха зад гърба на генерала, а пачите, лебер-кезът, мед-вурста, шунката и няколко вида кренвирши се пъчеха на тезгяха пред него. Везната му бе с мраморни "паланци" и с лъщящи бронзови стрелки. За всеки вид колбас той си имаше специален нож – тесен, дълъг и остър. В колбасарницата не пристъпваха деца, освен с родителите си. Този белогвардеец, не знам какъв офицер е бил, но като колбасар цената му нямаше – никой като него не можеше да нареже тънко, като цигарена книжка, луканка или пастърма. И то така бързо, сякаш ги режеше не с ръце, а с чудновата машинка.

Дядо ми се съмняваше, че колбасаринът е бил генерал. Не вярваше и на бояджията Лавров, че е бил известен художник. София по онова време беше пълна с руски барони, графове и князе, които по различен начин се мъчеха да си изкарат хляба.

Със сигурно благородническо потекло беше само синът на граф Игнатиев. Той ни беше комшия и на Великден ни канеше на блини, които някакви жени – негови роднини, чевръсто пържеха и ние ги унищожавяхме, като ги мажехме с кисел каймак, хайвер, пастет от риба и после с различни конфитюри. През време на това блиноядене мъжете пиеха ракия, разсипвана от огромна кристална гарафа, а жените и децата пиехме чай от лъскав тулски самовар с порцеланово чайниче на върха му.

Освен занаятчии, търговци и разни чиновници, махалата ни гъмжеше от интелектуалци и хора на изкуството. Преди да им раздадат местата в Лозенец те живеяха в стари къщички, които през тридесетте години бяха съборени и на тяхно място построени жилищни кооперации. В нашата махала живеяха професорите Мишайков, Петко Стоянов, В.Бешевлиев; Ал.Божинев, Сирак Скитник, Димо Казасов, Кимон Георгиев,

Васил Кирков, Панайот Христов–Отето, Георги Дончев, Иван Попов, Визнер, Вулпе, Д.Казаков, Ц.Каролев, Ст.Македонски, Андрей Николов, муз.семејство Пиперови, Абаджиев, Хиндалов, М.Попов, Ц.Табакова, П.Чолаков–Зарин, Хр.Бръзцов, Катя Спиридонова, А.Мариновия, Дим.Божинев, К.Попов, Б.Вазов, П.Напетов и други личности, оставили следа в нашата култура, било като изтъкнати учени, било като хора на изкуството или политици. Клубовете на тези хора бяха обикновено кръчмите: "Бистрица" на "Графа" /сега магазин на "Родопа"/, "Хладна почивка" – сега ЦК на Комсомола, "Дивите петли" – сега механа "Лясковска среща", споменатата вече "Рила", "Бай Спас" на ъгъла на "6–ти септември" и "Графа".

В тези кръчми всички посетители бяха равни пред половиницата вино. Вино, защото тогава по-рядко се пиеха концентрати, а и виното се правеше само от грозде и не познаваше съвременната химия. То се доставяше в бъчви от Пазарджик, Мелник, Сливен, Сухиндол, Карлово, Лясковец и от други прочути винарски центрове. Всяко вино си имаше характерни качества, така че никога не можеше да се сбърка сливенската шевка с пазарджишкия памид, лясковския димят с карловския мискет, новоселската със сухиндолската гъмза, асеновградската с мелнишката малага и т.н. Пускаха се много анекдоти за водата, с която кръчмарите го кръщаваха, но при тогавашната конкуренция "кръщаването" означаваше липса на клиенти и махленските кръчмари рядко пристъпваха към тази рискована операция.

В кръчмите келнерите бяха само мъже и за тях думата "няма" беше забранена. Ако клиентът поръчваше вино или мезе, което в кръчмата нямаше, беше длъжен да го достави, макар и със закъснение, от други места, иначе биваше уволняван. Болшинството от келнерите бяха бедни студенти, които работеха само за храна и бяха задължени получавания бакшиш да делят със собственика.

Освен в семейните бирарии и ресторанти жени рядко влизаха в кръчмите. В тях отвреме–навреме "кацаха" дами с определена цел. Еманципираните жени се събираха по женски в сладкарниците.

В сладкарниците и бозаджийниците обикновено си правеха срещите и влюбените, като чакаха да се мръкне, за да потеглят към пейките на Борисовата градина или към полянките на Корубагларската гора.

Кръчмите – тези мъжки заведения, просъществуваха и след Девети, докато бяха иззети от притежателите им и станаха обществени заведения с щатен персонал, начело с управител. За да се повишат цените им, а оттам и заплатите на персонала, те се превърнаха в луксозни механи и ресторанти, или в прости "ядачески" заведения като закусвалните на крак и заведенията за бира–скара.

Нявгашните кръчмарски посетители също се промениха, загубиха своя кръчмарски демократизъм, станаха консерватори и по английски образец си създадоха тесни професионални клубове с кафенета и ресторанти, в които обикновен гражданин не може да влиза, тъй като специално назначен портиер му иска членска карта.

Тези заведения–клубове се пълнят с жени. В тях властват концентратите. Всевластните някогашни ракии – сливовата, гроздовата и мастиката са изместени от чуждестранните: водката, уискито, джина, рома и брендито. Рядко се появява виното и то само бутилирано. Окичено е с всевъзможни етикети, но е еднакво на вкус...

Глава 3.

От Каварна ми възложиха да напиша роман със сюжет от миналото на техния край. За да сключа договор, трябваше да взема разрешение от Съюза на българските писатели. Мъчна работа, тъй като не бях член на този съюз. Явих се при главния секретар на Съюза Слав Хр. Караславов, който ме изслуша внимателно и нареди да ми бъде издадено разрешение за контрактация. Харесвах поезията на Слав Хр. Караславов, защото беше много българска, жилава, свързана яко със земята и с народа, но същевременно бях чул, че поетът е строг, принципен и не без страх за отказ се явих при него. Твърде малко се познавахме и аз винаги ще му остана благодарен, че не ме обиди.

Разрешението за контрактация е едната страна на въпроса – то ми осигуряваше скромно месечно възнаграждение за две години, но другата страна на въпроса – отпечатването на книгата бе твърде проблематично, а аз бях се задължил да върна отпуснатите ми средства, ако книгата не излезе. Не желяех да ощетявам временния си "работодател", заради евентуален "творчески неуспех". Поех този риск, защото имах запланувана книга в издателство "Медицина и физкултура" на спортна тема – ветроходство. И, за да бъде агнето цяло и вълкът сит, отново прибегнах към старата хитрост – историческа линия и съвременна, като главният герой този път да бъде ветроходец. Този ветроходец трябваше да "прекара" историческата линия през специализираното за спортна литература издателство. Предстоеше ми да създам сложна композиция, в която мирно да съжителстват историческите факти и личности със съвременни герои и ветроходни термини.

След като измислих композицията, започнах да се подготвям за капитан на спортна яхта и по цял ден киснех в Каварненския яхт-клуб, за да усвоя непознатия ми досега спорт. Същевременно "зобех" всичко писано за миналото на Каварна в Градския исторически музей и се мъчех да доловя истината от огромната локално-патриотична информация, с която ме заливаше директора на музея Иван Рафаилов. Всъщност този ентузиаст ме запали да се заема с написването на книгата.

Като бивш спортист лесно се справих с "темата ветроходство", но противоречивите сведения за историята на Каварна – в древните извори и съвременни статии ме смущаваха и аз, въпреки че пишех четиво, където можех нашироко да си служа с художествена измислица, реших да поработя в археологическата експедиция на обекта "Чиракман", организирана от Историческия институт към БАН под научното ръководство на н.с.Васил Василев. Наближаваше хиляда и триста годишнината от създаването на Българската държава и археолозите бързаха да изяснят спорния въпрос дали на местността Чиракман се е намирала Карвуна – столнината на княз Добротица.

Две лета всяка сутрин в шест часа изкачвах стръмната пътека на осемдесетметровия Чиракман и с помощта на бригадири–ученици съвместно ровех и документирах откритите материали в определения ми сектор. Беше ни наредено да "копаем" само Първото и Второто българско царство и да не "закачаме" дълбочините, в които лежи Византия, Рим и тракийско–елинския Бизоне. След като приключих своята археологическа дейност разбрах, че никак не е лесно да се възкресява нашето средновековие от изгорели паянтови сгради, от ръждясали примитивни сечива, от натрошена керамика и гробове, в които вместо богатите погребални тракийски и елински дарове, се намират кремъчета и черупки от яйца – суеверни мерки за предпазване на мъртвеца от вампирясване. И все пак земята ми разказа много повече от историческите книги. Малкото, което бе съхранила от древността, бе достатъчно за вече "подкованото" ми с исторически сведения въображение да се добере до някои истини, убегнали от перото на древните летописци.

През деня – брулен от морския вятър, изсушаван от жаркото слънце, хапан от милиардите калинки, с разлютени от праха на пресяваната пръст очи, аз се мъчех да си представя човека живял и творил при тези неизгодни условия през вековете – нападан и убиван от суша и море, помитан от епидемии, страдал от господарски гнет и ставни заболявания – за да изгражда човешката история и съхрани рода си до днес.

Антрополозите Петър Боев и Слави Чолаков, по костите на умрелите възстановяваха нерадостната картина на времето, през което тези хора рядко са достигали до четиридесетгодишна възраст. От близо хиляда мъртъвци в късносредновековния некропол на Чиракман само един мъж е достигнал до възраст 60 години.

В романа моите герои се прераждаха. Те бяха траки, елини, римляни, византийци, прабългари, славяни – те загиваха при срутването на Бизоне, лягаха под надгробни могили; като елини и римляни издигаха крепости и като славяни и аспарухови българи ги разрушаваха; строеха кораби, за да нападнат генуезците и Трапезунд, вдигаха въстание против турците; покоряваха морето с аргонавтите, състезаваха се с лодки, триери, фрегати и спортни яхти; любеха се и се мразеха. И всеки един от тях изтъкаваше по една ивица от пътеката, по която минаваше историята на Каварненската земя.

Историческата линия бе доста поотрязана от редактора (трябваше да се вмести в определените й коли). Примирих се с тази "варварщина", но нова беда ме сполетя. Излизането на книгата се "закучи" поради междуособни борби в издателството, които доведоха до отнемане правото му да издава художествена литература. Беше сложен кръст на търсената от читателя поредица на художествени книги със спортна тематика "Стадион".

Да е жив и здрав критикът Васил Маринов, с когото не се познавах, но като арбитър с решаващ глас благослови романа и той бе отпечатан. Изпълних задължението си към моя "инвеститор" и си отдъхнах.

Гледам от прозореца стария Чиракман, настръхнал от тракийски могили и средновековни крепости, ще ми се отново да се изкатеря по стръмната му пътека и не смея, защото искам да си запазя предишното самочувствие на подвижен и дисциплиниран "археолог"; защото Чиракман крие все още своите тайни, от които ме е страх, да не би да опровергават моите догадки; защото побеснявам от яд при вида на нескъпосано реставрираните му крепостни стени и затлачената му с бурени цитадела.

Чиракман все още мълчи и чака достоен за него археолог, за да му разкаже своите многовековни патила, да му разкрие съкровищата от многоезични култури, чиито основен камък е поставил в околните пещери праисторическия човек; до оня, неотдавнашен човек, който си построи от камъните на Чиракман своите вили, складове и кочини...

Румънецът, който е построил вилата, където живея, изглежда е обичал историята, защото в нейната зидария откривам фрагменти от капители, от оброчни плочки с барелефи на нимфи и грубо скулптиран лъвски крак. Стар каварненец ми разказа, че след Крайовската спогодба този румънец изоставил мебелировката на вилата си и отнесъл с камиони антични статуи, каменни надписи, амфори и древни монети в своята родина. Години наред му ги събирали местни хора срещу шепа леи и бутилка фитяска...

На челото на Чиракман в бурени и тръни лежат основите на базиликата "Козма и Демян". В подножието му срещу пристана е погребан, под бетонните основи на нов житен склад, римски храм. От инцидентните проучвания, преди да бъде построен склада, са извадени находки, характерни за светилище на войнишкия бог Юпитер–Долихен. При разширяването на плажа багерът изрови мраморна императорска глава, обезобразена от вълните... В хранилището на музея лежат стотици древни каменни котви, метални щокове, керамични съдове и хиляди дръжки от амфори с печати на своите производители.

Брегът над плажа е осеян с изкуствено създадени пещери–складове; по стените им са издялани фигури и надписи. Фадромата и багерите разсякоха стотици антични гробове, за да прокарат път към новите почивни домове. Всяка крачка от бреговата ивица крие исторически отломъци и затова археолозите са се разглезили и не им отделят нужното внимание. Те, както и иманярите, търсят златни съкровища...

Чиракман означава светилник. Дали на него нявга е светел фар или носи името си от древно светилище, още никой не може да каже. Археологът Асен Салкин изрови от склона му към морето затрупана елинистична сграда, построена от каменни квадрати и се захвана с друг

обект. А сградата по своите размери и градеж не е случайна и дава основание да се предполага, че по този склон се намират и други такива сгради, затрупани от разместването на пластовете от катастрофалното земетресение, погубило Бизоне. Хвана се една нишка от елинистичната история и по необясним начин за мене се прекъсна...

Откриха се няколко пещери–складове с вкопани в подовете им питоси и никой не се зае да ги проучи и дори да разчете надписите по стените им, които постепенно изчезнаха. А от дупките в склона на Зеления нос си личи, че има още много неразкрити пещери. Те могат да ни разкажат, къде е било нявгашното пристанище и с какво са търгували древните. И не само тези интересни находки започваме да проучваме с ентусиазъм и бързо изоставяме, за да започнем и изоставим следващия обект.

А всеки един от тези обекти е достоен за докторска дисертация. Докторска дисертация, разбира се, за онзи, който сериозно се заеме да я защити... За съжаление, такива хора още не са се появили в този край, затова засега само се рови и открива. Може би колегиалната етика не позволява един да рови, а друг научно да интерпретира изровеното, но тази професионална етика е вредна, тъй като не всеки прилежен копач може да бъде и добър историк.

От години наблюдавам работата на археолозите и нито веднъж не видях някой да дойде да ги проконтролира, какво вършат или поне да ги посъветва какво да вършат. Докопа ли се някой за разкопки на обект, този обект му става бащиния и никой не може да припари до него. И затова, когато някой археолог умре, преди да е публикувал резултатите от своята дейност, с него умира навеки и къс от историята. Наистина остават му полевите дневници, но тези дневници не са нищо друго освен обикновен опис на находките, а това е крайно недостатъчно за исторически изводи от друг човек.

И има нещо друго, което е "вроден" недостатък на нашите историци. Те излизат от университета без да познават не само древните езици, но даже повечето от тях не говорят и официалните за науката съвременни езици. А в една Полша, да кажем, студент по история не получава диплом,

ако, освен собствения си език, не знае перфектно два мъртви и два съвременни езика. И са прави, защото никой голям учен не е допускал друг да му превежда историческите извори или чрез преводач да се информира за дейността на чуждестранните си колеги. Владееенето на древни и съвременни езици са помогнали на В.Златарски, П.Мутафчиев, Б.Филов, Ив.Дуйчев, В.Бешевлиев и някои други историци да бъдат уважавани учени не само у нас, но и в чужбина.

Веднъж В.Бешевлиев ми каза:

"Събрал съм материали, които още петдесет години да живея няма да мога да обработя, а вече възрастта ми напредна и затова помолих Академията да ми изпрати някой млад специалист, за да му ги предам. И представете си, изпратиха ми човек, който знае само пет езика! Е, как мога да се разбера с него?"

Само учен като Бешевлиев, който владее над тринадесет езика, може да се възмути така от неподготвеността на своя млад колега...

Глава 4.

Не знам защо, но свързвам Чиракман с дядо ми Атанас, бащата на моята майка.

Дядо ми бе родом от Сопот, беше висок над два метра, тежеше сто и четиридесет килограма и носеше твърдо бомбе. До 1892 година е работил във Вътрешното министерство, но след като тъстът на неговия шурей Михалаки Георгиев го поканва да стане интендант на Първото Пловдивско изложение минава към Дирекция на земеделието, където се и пенсионира. Дядо ми имаше красив почерк, ясен поглед върху нещата и независим характер. Може би гигантският му ръст и нечовешка физическа сила го караха на никого да не "цепи басма" и да си построи най-високата къща на нашата улица, от която "да пикае върху покривите на комшийските къщи". Тази къща той не беше направил от зестрата на баба ми Елена – с нея, след Освобождението, беше само купил от Гладни Ганчо мястото с една невзрачна къщурка, – а със своето хоби да издялва от липа рамки за снимки и огледала в сецесионов стил. Отначало тези свои изделия той подарявал на роднините, но след като търговецът Каракин ги видял и представил на Солунския панаир, започнал да му купува оригиналното ръчно производство. Тази дейност на дядо ми продължи две години след смъртта на баба ми. Две години той работи, за да ѝ издигне на гроба гранитен паметник и да създаде трапезария на бедните сопотски ученици, за помен на покойната, вместо да прави панихиди и "тъпче джобовите на черковните кишиши".

Дядо Атанас беше най-интересната личност в нашия род, не само защото бе величествен на ръст, а защото, макар и да нямаше средно образование, бе интелигентен и духовит. Той много четеше, беше критичен към написаното и си имаше любими автори. Такива бяха Флобер, Доде, В.Юго, Дюма–баща, Толстой и Гогол, Свифт. От българските автори му харесваха Йовков, Елин Пелин и Мих.Георгиев (защото му беше роднина). Дядо имаше красив и четлив почерк, важно качество за времето си, тъй като е нямало пишущи машини, затова при

него идваха всички близки и роднини, когато им се наложеше да съставят някой документ.

Баща му Неделю Копчев е бил търговец на добитък, който отглеждал в Балкана и продавал в Одрин и Цариград. Майката на дядо ми Атанас се е казвала Велика и е била атеистка, навярно защото е била родена във Войняговци /Карловско/, село за което се говорело, че било нявга свърталище на богомили. Тя била едра синеока жена и имала четири гърди – две нормални и две недоразвити под мишниците. Кърмила е децата си до 9–10 годишна възраст и може би затова четиримата ѝ сина бяха едри, здрави и високи над два метра. Спомням си, когато идваха вкъщи да поздравят за някой празник дядо ми, който беше най-възрастен от тях, дюшемето на пода се огъваше от тежестта им и им се поднасяха най-солидните столове, за да седнат. Заради високия ръст на дядо ми, всички врати в къщата ни бяха високи два и половина метра, стаите бяха обширни, с тавани много по-високи от нормалните.

За дядо ми аз бях джудже, въпреки моите 181 см. и затова бил виновен баща ми, който се намъкнал в нашия род, за да го изроди. Наистина, баща ми бе по-нисък от майка ми, но не заслужаваше такива упреци, защото беше нормален на ръст.

Дядо ми Атанас, като младеж помогнал на бременните и стари жени да минат Балкана и ги настанил из троянските села, когато башибозуците унищожили Сопот, по време на Освободителната война. Борил се мъжки с преследвачите – потеря съставена от някакви си бейски синове, но не можал да опази една от сестрите си и тя била изнасилена. След примирието, той с няколко свои приятели тръгнал да издири бейските синове, намерил ги някъде към Одрин, изклал ги до един и хвърлил труповете им в кладенец. За случая се вдигнала голяма врява в турските вестници. Подадена била нота и до руското командване, но дядо ми си сменил фамилията от Копчев на Неделев и по-късно бил назначен от румелийското правителство за градоначалник на Калофер със звание старши сержант.

Младият, синеок красавец, въдворявал реда в опожарения Калофер възседнал бял жребец, пленил сърцето на баба ми Елена, след което си

направил годежна снимка, която е залепена на челно място в семейния ни албум.

Прабаба ми Мария и пралядо ми Димо хаджи Тюлев не давали дъщеря си Елена на "лудия Атанас", понеже не бил достоен за рода им, но моичкият откраднал изгората си. В песента съставена от калоферци по този случай се казва, че Дели Танас купил на Еленка кожено контошче и чадърче от Цариград, метнал я на белия си жребец и отвел в Сопот...

Прабаба ми Мария и пралядо ми Димо са имали болярско самочувствие, тъй като са знаели десетина поколения свои предци. В „Историята на град Калофер“, Никола Начов ги дава поименно – от най-старите запомнени, напуснали Арбанаси след опожаряването му от кърджалиите и заселили се в Калофер по време на основаването му от Калифер войвода. Тюлевци и Бракаловци са били видни търговци и повечето от тях са получили своето образование в Петроград или на Запад. Някои от тях са били убивани от турци, други са изчезвали безследно, а един от тях се самоубил, когато Наполеон влязъл във Виена, тъй като кантората му фалирала.

На мястото, където е била къщата на пралядо ми сега се издига Калоферския културен дом, а родната къща на прабаба ми сега е реставрирана и обявена за паметник на културата. Намира се непосредствено до главния мост на Тунджа.

Дядо ми Атанас се прославил в боя при Сливница и бил награден с орден за храброст от княз Батемберг. Той е бил избран за знаменосец при завръщане на победоносните войски в София и баба ми разправяше, че нито той, нито знамето, нито коня му се виждали от венци, когато минавал през Шарения мост /сега Лъвов мост/. Практичната калоферка бе навила копринените ленти от венците на голямо кълбо и от тях връзваше панделки по косите на сестра ми и роднинските момичета.

Всички поздравявали дядо ми Атанас като герой и баба ми изразходвала цялото вишнево сладко, за да черпи, та не й останало "нито зърно" за именните дни. Само прабаба ми Мария не поздравила своя зет-герой. Сметнала, че не заслужава, тъй като не бил водил война с

неверниците турци, а с християните сърби. Дори дълго време не му говорела, сякаш той бил виновен, че сърбите ни нахлули в земите.

"Беше проклета, но чиста бабичка. Караше слугинчето да си мие два пъти ръцете със сапун, преди да й хвърли нощното гърне" – казваше за нея дядо ми Атанас.

Гърнето беше порцеланово с изрисувани по него рози и до бомбардировките над София се търкаляше из тавана.

Имам снимка на прабаба си Мария от 1860 г. Едра, властна със строг поглед, окръжена от три дъщери. Четвъртата дъщеря и синът – изтърсак още не са се били появили на белия свят... Снимката на пращядо ми Димо е правена във Виена. Елегантен, небрежно пхнал ръка в джоба на панталона си, гледа полуусмихнат, явно доволен, че е накърнил тогавашните фотографски норми на сковани фигури. За него дядо ми казваше, че е познавал всички цариградски бардаци и виенски шантани.

За тези думи баба ми не му проговаряше цял ден и той трябваше да ѝ се обяснява в любов, за да му се усмихне. Горката – беше дебела, грозничка, но имаше идеални зъби и големи черни очи. От снимките ѝ от млади години си личи, че е била хубавичка и елегантна дама, но когато аз бях дете, тя минаваше шестдесетте и при това беше парализирана – не можеше да си движи едната ръка и си влачеше крака. С прическа грижливо криеше темето си, върху което нямаше кожа. Малкият ѝ син починал – бил един от основателите на футболния клуб "ФК-13". Имали мач със "Славия" – топката паднала в езерото и той влязъл в него да я извади. Мачът продължил, било зима, простинал и набързо умрял от скоротечна туберкулоза. Малко след неговата смърт пристигнало известие, че и брат му – моят вуйчо Недельо – е убит при Букова глава. Баба ми Елена пипнала косата си, изтръгнала я с кожата и получила удар... Останалите две дъщери – майка ми Невена и леля ми Мария, баба ми ненавиждаше, сякаш не ѝ бяха родни деца. По начало калоферци имат лошо отношение към момичетата и ги наричат "генди", тъй като нявга в Калофер живеел някой си Гендьо, чийто дъщери били мързеливи и глезени... Едва ли баба ми е мразела истински дъщерите си, но беше

строга спрямо тях, защото смяташе за несправедливо момчетата ѝ да загинат, а те да живеят...

Като бивш градоначалник на Калофер, познаващ пътя за Юмрук чал /сега Ботев връх/, дядо ми бил определен да придружава княз Фердинанд до върха. Князът бил възседнал катър и дядо ми пазел катъра да не се подхлъзне по тясната и стръмна пътека. Когато Фердинанд изкачил върха, пожелал да бъде кръстен на негово име. Свитата му одобрително изръкопляскала... Адютантите наклали огън, сварили кафе. Дошли овчари–каракачани да видят княза и на тях било поднесено кафе. Хорицата, никога не били пили кафе, казали "наздраве!" и гаврътнали врялата течност. Следващия миг надали грозен вик и побегнали където им видят очите. Фердинанд заподскачал от смях. Скачали и приближените му. Само дядо ми Атанас мълчал и псувал княза на ум... По случай изкачването на върха Фердинанд раздал на всички медали и голяма репродукция на своя портрет, отпечатана във Виена на луксозна копринена хартия.

Вечерта Фердинанд бил настанен в къщата на пралядо ми Димо хаджи Тюлев. След като се навечерял споменал, че иска да спи с жена. Дядо ми Атанас му отвърнал, че не е пезевенг, Фердинанд много се смял на тази дума, но след това със строг глас му заповядал да му намери на всяка цена жена. Дядо ми, за да го направи за смях, повикал глашатая и му заповядал да съобщи из града, че князът иска да спи с жена. Явили се няколко циганки и той ги пратил при княза. Фердинанд не се отказал и от тях.

Портретът на Фердинанд беше поставен в бронзирана рамка и беше закован от вътрешната страна на вратата на клозета ни. Когато някой запитваше дядо ми защо царят е окачен в нужника, той най-сериозно му обясняваше, че страдал от запек и Фердинанд му действал пургативно.

Дядо ми смяташе царския институт за пагубен за държавата, но не дружеше нито със земеделци, нито с комунисти. Първите смяташе за прости и не ферментирали политически, а комунистите – особено след

атентата в "Св.Неделя" ненавиждаше, защото идеологията им се състояла в "пardon, стани да седна".

Имахме една съседка – баба Чинтулка, чийто син застреляха, като участник в атентата. Та тя и дядо ми винаги водеха спор през стобора, дали нейния син или неговия син е загинал по-достойно и никога не стигаха до съгласие...

Дядо ми свързваше комунистите с бедняците, а бедняците смяташе или за мързеливи или за неспособни да си изкарват хляба. Така примитивно мислеше, защото без ничия подкрепа, само с непосилен труд, бе успял да си построи къща и да изхранва семейството си. За него всички партии бяха "подлоги на чуждестранни дупета" и смяташе за унижение да пуска бюлетината си, за която и да е от тях. Само на "Кирил и Методи" и на "3–ти март" на нашата къща се развяваше трицветното знаме, с извезан лъв, което се съхраняваше в неговия гардероб.

Братът на баба ми д-р Иван Тюлев, който живееше срещу нас, винаги се изпотяваше, когато дядо му отиваше на гости, тъй като често у тях идваше Екатерина Каравелова, съученичка и приятелка, още от лица в Киев, с неговата тъща Магдалена Георгиева. Разбира се, щом Екатерина Каравелова дойдеше, започваше се темата Лора–Яворов и дядо ми Атанас побесняваше:

"Ако ѝ беше здраво държала юздите, нямаше да се стигне дотам – казваше ѝ дядо. – А и той, ако не беше си пъхал носа в миризливото македонско лайно, а си беше писал стихчета, нямаше да докара до пищов."

Каравелова ставаше бяла като платно, белите ѝ коси, сякаш никога не виждали гребен, настръхваха.

"Нямате право да се намесвате така цинично в нашите семейни работи" – заканваше му с пръст тя.

"А ти, като не искаш да ти се намесваме, си затваряй устата и не разваляй празника. А си среши прилично косата, като си тръгнала по гости... Ами какво ли да говоря: и твоичкият беше един рошав мърльо, който за пръв път се подстрига, когато стана министър председател".

"Знам ви аз, тия изедници стамболовистите!"

"Бил съм стамболовист... И не плачи върху чужд гроб. Достатъчно му е на твоя Петко, че на всяка панихида крещиш на гроба му против Яворов..."

Дядо ми не си поплюваше. Ако се намесеше Магдалена Георгиева, както всички я наричаха фрау Магдалена, да защити своята приятелка, дядо ми се обръщаше към нея, като театрално намигаше:

"Хайде да не разлайваме кучетата – казваше той. – Познаваме се не от вчера. Докато мъжът ти, бог да го прости, се бореше срещу клянатия Кобург, ти си подвяваше полите из двореца..."

"Бачо Атанасе, прекаляваш!" – намесваше се шурей му – докторът и предлагаше да се мине на друга тема.

Разбира се, ние – децата се черпехме в съседната стая, но всичко слушахме и след като се завърнехме, дооформяхме впечатленията си от коментарите в къщи.

Нашите често излизаха вечер по гости или на вечеринки, или на театър и ме оставяха на грижите на баба и дядо. Баба ми четеше Робинзон Крузо или Гъливер, а дядо ми обикновено полираше с шеллак рамките и огледалата, които през деня беше издялал с остро ножче "Шефилд".

В почивките, между двамата се водеха "литературни" спорове. Баба ми много харесваше "Под игото", а дядо ми, който познаваше добре обстановката в Сопот преди Освобождението, намираше романа за твърде пристрастен и разкрасен. Иначе уважаваше Вазов, с когото бяха съграждани – комшии и с когото от време – навреме се виждаха да си поговорят; но и не забравяше, че Вазов се е увъртал около сестра му, дори се стигнало до годеж, но не я взел.

"Господин Вазов е голям писател" – заключаваше баба ми и си наместваше телените пенснета, за да продължи да ми чете.

"Иван е добър и работлив писател, но ще го призная за голям, когато напише нещо като Робинзон Крузо или Гъливер. Особено, ако прати своя Гъливер в нашата България, та да види какво се казват

лилипути" – казваше дядо ми, вземаше тампона с памук, капваше му политура и започваше да го върти върху някоя рамка за огледало.

"А защо Робинзон Крузо?" – любопитстваше баба ми.

"За да покаже на нашите петкановци, че човек може и сам да преживява, след като си плюе на ръцете, а не да разчита на разни партии и кобурзи да му подредат трапезата" – без да върти тампона, обясняваше й стар тати.

Вече не слушах какво ми четеше баба, а си представях дядо като огромен великан, който подритва досадните лилипути и след това заповядва на петкановците да си плюят на ръцете, въпреки, че не ми беше ясно, защо трябва да ги мърсят, вместо да ги мият два пъти със сапун, както ме караха да правя аз по няколко пъти на ден...

Глава 5.

Старите българи са се страхували от морето, прехранвали се от земята и затова селищата им са из нивите и ливадите далеч от морския бряг. Повечето от крайморските селища, с които се гордеем и описваме в туристическите проспекти, са били построени от траките и впоследствие разширени и укрепени от гръцките колонизатори през VII–V в. пр.н.е. Много от тях са кръстени и с тракийски имена – навярно на местни вождове. Такова е било и селището Бизоне на Чиракман, потънало в морето през втората половина на първи век пр.н.е. вследствие катастрофално земетресение.

Чиракман е изграден от лабилни варови скали, проядени от пещери, които продължават да се къртят от челото му и да падат в морето. От подводните проучвания може да се извади заключение, че нявга Чиракман е бил морски нос. Този двеста–триста метров нос е защищавал от северния и източен вятър пристана на тракийско–елинския Бизоне, докато пристанът на римския Бизоне, поради срутването на носа, е бил изместен на източната страна на Чиракман, където си е останал и до днес. Той е бил защитен само от късия Зелен нос и от вълнолом, чийто основи леководолазите сега откриват.

И все пак това са предположения, тъй като подводните проучвания се извършват отскоро, а и леководолазите още нямат необходимата подготовка да разграничават строеното от човешка ръка от естествения дънен релеф. А няма и подготвени хора, които да ги насочат точно къде и какво да търсят, затова те се задоволяват с диренето на керамични съдове и каменни котви.

Тъй наречената експедиция "Гетика" от няколко години се мъчи да възстанови древната история на добруджанската земя, а Центърът за подводни проучвания – нейната брегова ивица. Идеята за тази експедиция е на Ал.Фол и тя се провежда под негово научно ръководство, но струва ми се само задочно, тъй като известният наш траколог заема отговорен административен пост, който не му позволява да се отдаде изцяло на

науката... Отклоняването в административна и държавна дейност е попречило на Петър Мутафчиев да се изяви напълно, а за Богдан Филев е било и пагубно.

Нашето общество трябва да пази учените, да им създава благоприятни материални условия за научно творчество, а не да използва авторитета им за администриране. Докато Петър Мутафчиев си губеше времето да уволнява и назначава учители, неговият румънски колега Йорга, в своето имение, ограден от секретари и помощници, успя да възстанови от извори и легенди историята на своя народ. Всеки образован човек може да бъде началник отдел, министър или регент, но не всеки може да бъде учен с вродени качества за научна дейност.

Подводните проучвания се извършват с помощта на кораба "Созопол" – сега "Звездица" – стара сто и петдесет тонна гемия, приспособена за водолазна дейност. Скъп ми е този кораб и винаги го чакам с нетърпение да се появи в залива.

Преди години негов капитан беше барба Яни – свързан от дете с морето; минал през рибарски лодки, гемии и каботажни съдове по нашето крайбрежие, за да плава из всички морета и океани като моряк, боцман и капитан. В неговата каюта на чашка шприц испанско вино /кой знае откъде го беше набарал!?!/ барба Яни, тихичко, с прости думи, ми разказа много истини за живота на далечни народи и пристанища; за важни политически задачи възлагани на корабите, с които е плавал; за тежки морски и други изпитания случили се при многобройните му рейсове... Той бе израсъл в морето, но мечтаеше за своята къщурка в лозето си край Варна, за своите внучета. И него споходи "пенсионерското щастие" – дано дълго поживее, за да си почине от дългогодишния тежък морски труд.

Сега капитан на кораба е известния наш ветроходец Стефан Методиев. Капитан е от далечното плаване, но един непредвиден инфаркт временно го изпратил на "Созопол". И с него станах приятел и от него научих много неща за морето и океана... Въобще не съм срещал нелюбезен моряк. Морските хора, непрекъснато подлагани на изпитания от капризите на вълните и вятъра, са по-дружелюбни и искрени – обичащи

не само живота, за каквито ни ги представят някои автори, но, обичащи хората.

Сприятелил съм се с всички от кораба: с водолазите Краси, Васили Попето, Фори, Петьо, с механика и леководолазен инструктор Тошо, но на сърцето ми е най-много боцмана Чефи /Стефан/, с когото се познавам от времето на барба Яни. Чефи не е приказлив, но всичко може, което се отнася до кораба. Той е водолаз, боцман, щурман и корабен кок. Той е скромен и възпитан. Той е приятел, на когото можеш винаги да се довериш. Жалко, че не съм на неговите години /по-млад е от моя син/, с бутилки на гърба въздух заедно да се разхождаме из дълбините на морето, да търсим амфори, да стреляме с харпуни по морските лисици и акулите... И след това да прием водка и ядем от неговия специалитет – задушен зелен боб с чесън, и да сърбаме горещ рибен бульон, приготвен от варенето най-малко от пет вида риби с добавка на миди и краби.

Освен безбройните отломъци от древни керамични съдове, от дъното на Добруджанското крайбрежие водолазите измъкват най-различни по големина и форми каменни котви и котвени щокове. Специалистите доказват, че те са изработени от местна скална порода и по-древни са от тези на елините, и развенчават легендата за черноморската им хегемония. Траките са били мореплаватели, но са нямали кой да им описва подвизите и да ги хвали. Живеели са си хората – хапвали са си и са си попиивали, като нас и като мнозина от нас не са били поклонници на духовен живот, а повече са се занимавали със своите животни, колесници и междусобни войни. Поне такива ги описват елинските летописци...

Експедиция "Гетика" си е поставила за цел да ги опровергае с факти, съхранени от земята и морето и засега това успешно прави. Картинката, която западните историци ни рисуваха за траките, трябва вече да се прерисува с по-сложна композиция и с по-богати багри. Героите на Омир не разрушават друга, а тракийска култура, дошла от нашите земи. Жалко, че траките не са имали свой Пизистрат, който да се сети да събере и запише песните на тракийските омировци, а те са били

забравени или откраднати, за да запълнят историческите и културни празнини на други народи.

Ножницата на историята се е вече много разтворила и вековете между нейните остриета не могат да се запълнят само с бедните извори на елините, нито с някакви порутени остатъци, а и с логична мисъл и интелигентно научно въображение.

Археологът Ал.Александров е открил на дъното на залива, на триста метра от челото на Чиракман, добре оформени каменни квадри, някои с жлеbove, други с фризове. От такива каменни квадри е построена засипаната с пръст по време на земетресението голяма таверна в полите на Чиракман над бившия морски залив. Крепостта на Бизоне е била горе върху гърба на Чиракман, а по неговите склонове са се издигали жилищните, занаятчийски и увеселителни сгради. Хилядите фрагменти от елинистична тракийска керамика, хилядите амфори с печати по дръжките и изобилието от други древни материали показват, че Бизоне е бил голям търговски център, интензивно живял с векове преди да бъде погубен от катастрофата. Летописците рядко го споменават и то вече като мъртвец, но земята и морето пазят неговата история и тя трябва да бъде разкрита от археолозите, защото без нея мъчно ще навлязат в историята на по-късните векове.

Ех, как завиждам на моите приятели археолозите, че са млади и как понякога ги съжалявам за тяхната недосетливост и инертност...

Дорисувал съм една въздушна снимка на Чиракман с онова, което е било и е погълнато от морето; представям си, че съм трак от племето на кробизите, владеело тукашния бряг и тръгвам мислено из древния Бизоне. След като възстановя неговите стени, храмове и обществени постройки /те са едни и същи както в Атина, и в Пергам/ започвам да обикалям тържището за роби, складовете на търговците, занаятчийските работилници и пристанищните таверни. Смесвам се с неговите жители, участвам в техните Дионисии, вдъхвам от жертвения дим издигащ се от жертвеника на слънчевия бог Дерзала; придружавам някой виден гражданин към вечния му покой до неоткрития още от археолозите елинистичен некропол. Учудвам се на работниците, които копаят осемдесетметрови

кладенци и поглеждам към пристана, където се полюшват пристигнали от далечни средиземноморски полиси кораби с палуби насипани с пясък, в които са забучени хитроумно стотици остроудъни амфори с дървено масло и гъсто вино. Траките продават на чужденците жито, кожи, осолено месо, восък, сирене и роби, взети в плен отвъд Дунав или сред сражение със свои сънародници от друго племе... Запознавам се с важни жреци и сановници, с многознайни моряци и търговци, с авантюристи и красиви девойки, които с глинени съдове върху раменете се спускат към изворите в долината за студена вода. Поглеждам към Добруджанската степ – няма я. Догдето ми стигат очите се е ширнала девствена гора тук–таме оплешивяла от огъня на овчарите и орачите...

И се изненадвам колко много и разнообразна риба и миди ми предлагат рибарите. И какви ли не диви животни и птици – ловците. А и орлите кръжащи над крепостта са повече от чайките. И, Зевсе мой, каква тишина! Само морските вълни я приятно нарушават и лирата на самотния певец, роден не за своя век...

И всичко живо дъвче, преживя и преглъща. И всички очи проблясват при вида на белия и жълтия метал. И всички, освен робите, пият из таверните и коментират последните състезания – конни и гребни. И всички се смятат за безсмъртни, защото са си измислили религия, която не ги принуждава да се плашат от смъртта. И се гордеят с това свое откритие, защото им дава възможност да се сродяват и очовечават своите богове...

Гърците разказват, а и надгробните могили потвърждават, че любимите жени на покойника били убивани и заравяни заедно с него. Учудваме се на тази "варварщина", а не се учудваме, ако някоя съвременна се нагълта с хинин, когато любимия ѝ е остави...

Колко е тъжен Чиракман. Той още страда от своята незараснала рана. Скромните горски работници са се помъчили да го запазят от слънцето с гора и горе–долу са успели, но преди години някакви ядачи на шиш кебапи забравили огнището си незагасено, метнали се на москвичите си и вятърът това и чакал – разпилял искрите и гората пламнала. След като я изгасили останала наполовина и океливялия Чиракман сега изглежда още по-стар и тъжен...

Глава 6

Докато майка ми изброяваше своите предци от XVIII в. насам, баща ми си спомняше само своя прадядо Стоян от с.Белиш, Троянско. Този Стоян, още като дете знаел да чете и смята, затова един турски търговец на добитък го взел да му оправя сметките. При всяка покупка и продажба той казвал "къосето да извърши хесапа" и, въпреки че, когато пораснал Стоян имал брада, хората продължили да го наричат "къосето", откъдето произлиза и нашата фамилия Кисьови.

Баща ми също се е родил в с.Белиш, но след като някакви разбойници започнали да вилнеят из Балкана, разглобил дървената си къща и я пренесъл на два километра откъд "Усойната" в с.Добродан. Тази типична за нашето Възраждане двуетажна селска къща, с просторен чардак, остана на най-малкия брат на баща ми – чичо Христо. Благодарение на неговата дъщеря, тя и досега съществува със запазената си обстановка, с огнищата, съдовете и представлява автентичен етнографски паметник. Жалко, че наскоро ѝ бяха съборени стопанските сгради: оборите, сушилнята за сини сливи, навесите и огромната каменна плевня, за да се използват материалите им за постройка на вила.

От седемте деца на дядо ми Димитър и баба ми Лала – четири братя и три сестри /имало още две, но те умрели малки/ баща ми бил най-буден и затова дядо ми решил да го изучи. А, може би го е пратил на училище, защото е разбрал, че баща ми не е годен за тежкия селски труд, а и за овчар – веднъж вълк грабнал пред очите му овца от стадото което пасял. Тогава баща ми бил на осем години и толкова се уплашил, че баща му ще го набие за овцата, та от страх започнал да заеква. Макар и лек, този дефект в говора му остана за цял живот.

В селото нямало училище и баща ми всяка сутрин и вечер, в дъжд и в сняг е преминавал седемте километра до училището в Троян. Пари за квартира и за храна е нямало, а и след училището е трябвало да се помогне с нещо в къщи, защото дядо ми е бил болнав и не е можел да върши тежка физическа работа. В замяна на това той е шиел и кърпил дрехите на своето домочадие, майсторел е цървулите им. Не познавам

този мой дядо, тъй като той е умрял от язва в стомаха преди аз да се родя.

Спомням си баба Лала вече в преклонна възраст. Беше висока, костелива жена, която рядко се усмихваше. Не ѝ е било лесно при болнав мъж да изгледа седем деца. Беше природно интелигентна, работлива и цялото село я уважаваше. Баща ми ѝ беше любимец, тъй като той единствен от челядта ѝ имаше образование и с него можеше да разговаря, както казваше "по чияшки".

Като си помисля как някои съвременни жени мъчно раждат с лекарска помощ, иска ми се да спомена, как баба Лала е родила близнаци. Било по време на жътва. Жива душа не останала в село. Баба ми, бременна в последния месец, я оставили да опече хляб и да приготи храна за жътварите. След като омесила хляба и го метнала в пещта, почувствала родилни болки. Набързо сгрjala менче с вода и се хванала за веригата на огнището. Родила момче, отрязала му пъпа със сърп и току-виж, задало още едно дете – момиченце. Баба ми окъпала близначетата, накърмила ги и повила. Страшно се притеснила, че "чияците" ще се върнат от жътва уморени и няма с какво да ги нахрани, затова набързо уловила две кокошки, заклала ги, почистила и ги сготвила. Вечерта, когато всички се завърнали от полето, свекърва ѝ, макар и да забелязала, че снаха ѝ е родила, оставила я да подреди софрата и чак когато новородените се обадили от другата стая, я освободила да отиде при тях.

Този случай баба ми разказа без каквато и да е злоба срещу свекървата си, защото такова раждане се е смятало за естествено при тогавашните условия.

Първото си дете баба ми е родила на шестнадесет години. На тази възраст моята сестра, родена в София, още си играеше на кукли и майка ми ѝ поднасяше закуската в леглото... А моята внучка, когато стане на шестнадесет години, навярно ще гълта хапчета против забременяване, както това прави майка ѝ...

След завършването на четвърти клас, баща ми отива да следва гимназия в Севлиево, тъй като гимназия в Троян е нямало. Той не можел да отива и да се връща всеки ден в отдалечения град, затова дядо ми го

натоварил на биволската кола, заедно с един козак, чувал брашно, торба с боб, каче със сланина и го отвел в Севлиево. Там срещу продукти и малко пари за газ някаква вдовица сместила баща ми между петте си деца, като получила пълно право от дядо ми да упражнява "родителски" надзор върху сина му. В дневника с обратна дата, който баща ми възстанови по памет на стари години, чета, че този "родителски" надзор се е състоял предимно в шамари, когато той се е оплаквал, че децата ѝ изяджали и неговата храна.

Като кмет на селото дядо ми Димитър построил черкова, която кръстил "Св.Димитър" и решил баща ми да бъде поп в нея. Баща ми не обичал поповете, пък и нямал глас /никога не съм го чувал да пее/ и след завършване на Севлиевската гимназия не се явил на подборния изпит в Бачковския манастир, а отишъл като ученик–телеграфист в станцията на Троянския манастир.

През Балканската война баща ми е бил телеграфист в Пета Дунавска дивизия. Плесенясалият хляб и виното са го спасили от холерата, която вилнеела по фронта...

При нашите войски се разнесъл слух, че срещу позициите ни са тръгнали големи турски съединения. Настанала суматоха сред дивизията и полковете панически започнали да отстъпват. Баща ми не се подал на паниката и си останал на поста. А и телеграфът му бил настанен в къщата на една красива гъркиня и той не искал да се раздели с приятната ѝ компания. Все пак направил разузнаване, уверил се, че "агите" нямат намерение да предприемат настъпление, възстановил връзката с отстъпващите части и започнал да ги "кандардисва" да се завърнат на предишните си позиции.

Неговата смелост и хладнокръвие е описана в бр.
..... Бил е награден и с орден за храброст.

Веднъж като ровех из папките му намерих вестника с тази статия и го упрекнах, че досега не е споменавал нищо за своя подвиг. А той със смях ми отвърна, че ако не бил настанен в къщата на хубавата гъркиня, едва ли би останал на поста си...

Много по-късно, по време на бомбардировките в София, се уверих, че баща ми наистина е безстрашен. На 10 януари 1944г., когато обядвахме с него, беше дадена въздушна тревога; бях длъжен веднага да се явя в полка си, където служех, и хукнах към казармите. При тази американска бомбардировка нашият квартал много пострада. Тежка бомба бе паднала в нашия двор и отнесла горния етаж на къщата ни. Намерих баща ми да лежи до огромната още димяща бомбена яма и да си превързва главата с някаква долетяла до него кърпа. Главата му бе сцепена над челото и целият бе облян в кръв. Запитах го, защо веднага не е избягал в съседното скривалище, ами е чакал да паднат бомбите, а той ми отвърна: "Трябваше да си завърша обед".

През нощта отново нашият квартал беше обект на американските бомби. При адски шум от експлозиите баща ми спеше и с мъка го вдигнах от леглото, за да го отведе в мазето на съседната кооперация. Целият град бе осветен от разноцветни лампиони, фосфорните бомби бяха запалили много къщи и те горяха с огромни оранжеви пламъци. Когато излязохме на улицата, баща ми запали цигара и започна да се оглежда. Задърпах го към скривалището, а той ми отвърна: "Нека да погледаме това неповторимо зрелище, дето нашите тъпи нероновци ни сервират".

Същата нощ с него бяхме затрупани в мазето на съседната кооперация. Запалиха се и въглищата. Баща ми, въпреки болката от раната си, хладнокръвно ми помагаше да разчиствам разрушенията и се измъкнем от неприятния капан, в който бяхме попаднали.

През Първата световна война баща ми е бил мобилизиран като телеграфист в Главната квартира на армията, която се е намирала в Кюстендил. Там се запознал с престолонаследника княз Борис, когото учил да "чука" на апарата морзовата азбука. Князът не се научил на морза, но усвоил от баща ми пушенето на тютюн. Веднъж както двамата си пушили, влязъл Фердинанд и така напляскал сина си, че той се разплакал. Заканил се на баща ми, че ще го изгони, а той му отвърнал:

"И без това, ваше величество, ми омръзна да ви предавам само неприятни вести от фронта."

Кобургът преглътнал обидата, но не изгонил баща ми, защото той единствен от телеграфистите приемал по слух, без да си служи с лентата. И сигурно е така, защото баща ми вече като пенсионер обичаше да слуша по радиото нервните му писукания, от които много новини научаваше. Заради тези новини беше му излязъл и прякор Ройтера.

Баща ми бе минал през всички телеграфопощенски служби, за да стигне до инспектор в Главната дирекция на пощите /пощите и железниците бяха събрани в едно министерство/. Като началник на административното отделение, той не допусна честоменяващите се министри да уволняват политическите си противници или да назначават свои хора, и властта на министъра на пощите бе сведена по отношение на персонала до минимум: можеше само да назначава личен секретар, портиер или селски куриер. Баща ми не членуваше в никоя партия, но беше демократ по душа и преди всичко се интересуваше от квалификацията на своите подчинени, без да го интересува политическата им принадлежност.

Уволниха го деветнадесетомайските превратаджии на 50 години, като "неподходящ" за службата, която заема. На негово място назначиха един офицер, който нямаше никакви познания по пощенското дело и затова през вечер идваше у нас за съвети. Баща ми, в името на службата му помагаше, но беше дълбоко огорчен от преждевременното си пенсиониране и няколко години с раница на гърба изкатери всички планински върхове на България, докато се успокои.

За разлика от баща ми – сдържан, мълчалив и с аналитичен ум, майка ми бе фантазьорка и живееше в свой нереален свят. Тя не допускаше, че хората могат да лъжат и затова баща ми не я пускаше да пазарува. Тя купуваше непотребни неща и то на цена, каквато ѝ поискаха.

Беше едра, къдрокоса, с големи черни очи и изящни ръце. Справяше се отлично с домакинството и винаги ѝ оставаше време да чете, да свири на пиано, да бродира гоблени и да посреща много гости, които умееше по неповторим начин да привлича. Въпреки, че не бяхме богати, за нея парите няхаха никаква стойност и ако понякога дядо ѝ даваше по

някой лев, защото го гледаше, тези пари веднага раздаваше било на нас – децата й, или на случайни хора.

Спомням си веднъж на вратата ни почука пресекиня. Майка ми се смути, защото нямаше нито лев да пусне в протегнатата й за помощ ръка, извади от гардероба новата си рокля и я подаде. Просекинята отказа да я взема – роклята щяла да попречи на професията й. Тогава майка ми й предложи да влезе и да си вземе нещо, което й хареса. Просекинята си хареса една старинна порцеланова захарница и поиска от майка ми да напише, че й е подарила. Майка ми написа нужния документ... Спомням си и втори случай. Майка ми беше болна и повикахме участъковата лекарка. След прегледа лекарката започна да разглежда гоблените по стените. Хареса един красив Вилеров гоблен и майка ми, без да се замисля, го откачи от стената и й го подари заедно с рамката.

Майка ми беше вярваща, но нейната вяра се състоеше повече в спазването на религиозните празнични обичаи, свързани с традиционни ястия... Уважаваше българските светци и мъченички. Изучаваше техните жития и ги допълваше с апокрифни легенди, които събираше от старите монахини по манастирите.

Всеки ден майка ми и баща ми сядаха като ученици на масата и със самописки в ръце си припомняха и записваха миналото. Своите спомени те завършиха в деня на златната си сватба. При тържествена семейна обстановка те отново бяха венчани. За случая майка ми си уши официална рокля, а баща ми си облече джикета с рае панталон, с който преди петдесет години бе поискал ръката на майка ми.

Наскоро след тази "златна сватба" баща ми почина, а след две години го последва и майка ми. Последното й желание беше да бъде суанирана, за да изглежда красива и в смъртта си...

Все още не намирам време да разгърна тетрадките на майка ми, написани с едрият й красив почерк, които с посвещение ми е оставила...

От написаното за моите родители някой би си помислил, че те са били типични боржуа. Ако такава преценка те биха могли да чуят, навярно щяха да се обидят, защото баща ми винаги се смяташе за селянин, а майка ми – за аристократка.

Иска ми се да кажа няколко думи и за братята и сестрите на баща ми. Не помня двете от лелите си – умрели са преди да навършат и тридесет години, но много добре помня най-малката си леля Рада. Година след сватбата мъжът ѝ бил убит в Балканската война, но тя до своята смърт си останала вдовица, заради детето си, въпреки че беше хубава и много ергени са я искали. Такива вдовици имаше не малко в селото, тъй като не се гледаше с добро око на тези, които повторно сключват брак.

Струва ми се на такива вдовици, уважаващи паметта на своите съпрузи, се е крепяла българщината през вековете. Ако някой прегледа турските извори за българската история /особено данъчните тефтери от първите десетилетия след падането под робството/, ще забележи, че страниците им гъмжат от имената на вдовици, загубили мъжете си в битки срещу османския нашественик. Тези вдовици са откърмили и възродили посечената ни от малоазиатския ятаган нация; те са ѝ припомняли с песни славните бащини времена; те са ѝ вдъхвали вярата и смелост за бъдното. На тези героични вдовици се дължи съществуването на рода ни български...

Чичо ми Дочо бе либерал, чичо ми Марин – стамболовист, а чичо ми Христо – земеделец. Когато либералите дошли на власт /през Първата световна война/ назначили чичо ми Дочо за селски стражар. Какъв стражар е бил ми разказа Христо Радевски:

"Бил дете и пасял бащините си овце по белишките поляни, когато се задал чичо ми Дочо, придружен от някакъв непознат човек с чанта. Той запитал малкия овчар колко броя овце пасе и когато му отвърнал, че са петдесет, такъв шамар получил, че се търкулнал на земята.

"Язък за парите, дете баща ти харчи да те учи! Не знаеш още да броиш – няма петдесет, а двадесет овци" – наругал го чичо ми Дочо.

Христо се оплакал на баща си, че "изедника либерал" го набил, загдето казал истината и получил допълнителни плесници, защото баща му разбрал, че непознатият човек с чантата е тръгнал да реквизира овце за войската."

Този мой чичо се пропи, след като един селски Отело отрязал носа на хубавата му дъщеря, защото не искала да му пристане. Той продаде

най-хубавата си нива, за да доведе дъщеря си в София, където проф.Станишев ѝ възстанови носа, като ѝ присади месо от ръката.

След Първата световна война, когато настанаха тежки дни за селото, чичо ми Марин забрави Стамболов и започна да се сдружава с комунистите. Неговият син след Девети септември стана партиен секретар на селото.

Най-голяма политика развиваше чичо ми Христо. Той много ниви разпродаде, за да черпи избирателите си, тъй като се бе кандидатира за земеделски народен представител. Деветоюнския преврат го завари в София и, понеже превратаджиите го търсеха, нашите го скриха в мазето. През деня кротуваше в един огромен сандък, затрупан с дърва и въглища, а през нощта скрито го прибирахме да се нахрани и наспи в къщи. Мазето имаше малко прозорче, което беше наблюдателница за чичо ми Христо. Веднъж той видял, че над града кръжи самолет, уплашил се и се втурнал към своето скривалище, но натрупаните върху сандъка дърва се срутили и го затиснали, та трябваше да викаме "верен" лекар, който да му даде медицинска помощ.

Уплашил се, защото „разбрал, че самолетът го търси“.

"Ех, Христо, Христо! С тоя ли акъл щеше да ни управляваш, като станеше народен представител?" – питаше го дядо ми Атанас.

А чичо Христо продължаваше да твърди, че самолетът го е търсил и дори бил видял, че летецът му се заканвал с пръст...

Чичо Христо оживя, но боят не му се размина. След месец той си тръгна за село, но някакъв си фелдфебел го познал във влака и го отвел в Ловченската казарма, където му смъкнали кожата от бой. С много търчене и търсене на връзки баща ми го измъкна от казармата и го закара на село, ни жив–ни умрял. Там го свестили с одрани овчи кожи, с които бил налаган.

И в най-реакционните години чичо Христо не се отказваше от "своите светии", както стрина ми наричаше снимките на Ал.Стамболийски, Р.Даскалов, Петрини и на други известни земеделски дейатели, които чичо Христо държеше окачени по стените на "собата". През Втората световна война чичо Христо стана единокронтинец и заради активната си партийна

дейност получи прякор Христо Офето. След Девети септември отказа да заеме каквито и да било длъжности, мотивирайки се, че "няма акъл да управлява по-хитри от него" и едва година преди смъртта си, след дълги убеждения от страна на дъщерите си, се съгласи да бъде предложен за "активен борец".

Много бях слушал от баба си и от дядо си за турските вандалщини преди Освобождението и особено по време на освободителната руско–турска война. Те ми разказваха за един жесток, вече отминал свят, но след петдесет години свободен живот аз бях очевидец на събития, които по своята жестокост и варварщина надминаваха тези на турците, защото се извършваха от българи срещу българи.

Майка ми пържеше кюфтета, когато София се разтrese от адски тътен. Изскочих на улицата и видях, че много хора тичат по "Граф Игнатиев" към центъра на града. Хукнах и аз с тях от любопитство, но някъде към "Алабинска" един мъж ми каза да се върна в къщи. Беше нашият комшия проф.Петко Стоянов, с окървавено лице, с изпокъсан черен костюм, целият покрит с бял прах.

Адска машина бе разрушила катедралната църква "Св.Неделя", когато се извършвало опелото на полк.Георгиев и мнозина от присъстващите бяха убити или ранени. При този атентат загина и учителката ми от забавачницата, Морфова... Атентаторите искали да убият царя и министрите, за които вестниците съобщили, че ще присъстват на погребението, но нито царят, нито министрите бяха избити. Били закъснели...

"Знаели са за атентата, но не са го предотвратили, защото им е трябвал – каза вечерта дядо ми на тате и допълни:– с атентата в Сараево започна Световната война, а с този атентат нашичките целят да унищожат комунистите, които след революцията в Русия вирнаха главите."

"Господи, света Богородичке! Благодаря ви, че ми внушихте да не отида на погребението" – непрекъснато се кръстеше майка ми, защото беше се залисала да готви и пропуснала да отиде на опелото на полк.Георгиев, чиято жена ѝ беше съученичка и приятелка.

Бързината с която бяха заловени атентаторите сякаш потвърди думите на дядо ми, че дворецът е знаел за подготвения атентат. Те бяха обесени публично извън София край игрището на футболния клуб "Славия". Само един от атентаторите не можаха да заловят. Знаеха кой е – синът на нашата съседка баба Чинтулова, но той се беше някъде укрил.

Една сутрин в къщата ни нахлуха цивилни с карабини под шлиферите. От голям куфар извадиха и картечница. Дядо им поиска заповед от прокурора за влизане на полиция в неговия дом, и след като не я получи започна да върти ръчката на окачения на стената телефон, но един от полицаите преряза телефонния шнур. Все пак напуснаха дома ни, но залостиха картечницата на прозореца на нашето стълбище, като заповядаха на всички ни да легнем на земята и да не надничаем от прозорците. Ние живеехме на втория етаж и от прозореца на дървеното ни стълбище се виждаше цялата къща на баба Чинтулова. По-късно разбрахме, че тази малка паянтова къщичка е била отвсякъде оградена от полицаи и агенти.

Дядо ми не понасяше каквито и да било заповеди, затова седеше до прозореца, за да наблюдава какво ще стане. И после ни разказа, че когато Чинтулов свил от "Граф Игнатиев" по "Любен Каравелов" двама агенти изскочили от Пиперовата къща и се опитали да го хванат. Обаче Чинтулов бързо се извил, стрелял срещу тях, ранил единия и побегнал към своята къща. Докато преминавал двора бил обстрелван, но невредим можал да влезе в дома си. Тогава с рупор било заповядано да се предаде иначе ще хвърлят бомба през комина. Показали се майка му и сестра му, която беше шапкарка и бе позната под прякора "Парижки модел", тъй като нявга е била в Париж. Двете жени не искали да напуснат къщата и за да не бъдат убити, стрелбата спряла. След малко Чинтулов се опитал да се измъкне, преоблечен в дрехите на сестра си, но го усетили, започнали да стрелят по него и той се прибрал. Пристигнала пожарната, начело с командира ѝ Захарчук, но дядо ми като разбрал, че искат да запалят къщата, отворил прозореца и ги заплашил, че ще ги съди, ако пожарът обхване и нашите бараки, които бяха долепени до къщата на Чинтулов, и те се отказали.

Стрелбата по паянтовата къщурка продължи няколко часа. Най-накрая баба Чинтулова, дъщеря ѝ и нейния син Павел, по настояване на Чинтулов, излезли от къщата и веднага били прибрани от полицията. След това стрелбата отново започнала. Стрелял и Чинтулов по всеки, който се опитвал да приближи паянтовата му крепост. След като видял, че е безсмислено да стои в къщата, Чинтулов се опитал да пробие кордона от полицаи, но един картечен откос го повалил в средата на двора. Тогава озверените агенти се втурнали и изпразнили пистолетите си в главата му.

През прозореца видях трупа, когато го изнасяха в едно платнище. Чичо Чинтулов, както го наричахме ние децата, беше целият надупчен от куршуми и не представляваше човек, а някаква люшкаща се кървава пихтия...

"Ей, тия диваци, хвърлиха срещу един комунист повече куршуми, отколкото ние в битката при Сливница" – рече дядо ми Атанас след "сражението" и се изплю.

Полицаяте не стреляха само по къщата на Чинтулов, а и по съседните къщи, щом забележеха, че някой гледаше през прозорец. Затова фасадите на тези къщи години наред стояха надупчени от полицейските куршуми...

Дядо ми подаде жалба до кмета, да бъде измазана с общински средства нашата къща, но му бе отговорено, че тя била пострадала от група неопитни в стрелбата граждани, дошли да отмъстят на атентатора Чинтулов за загиналите си близки в черковата "Св.Неделя". И заради това "народно" отмъщение общината не носела никаква отговорност.

Говореше се, че когато неколцина от тези "отмъстители" влезли в къщата на Чинтулов, за да я обискят, избръмчала оса, те я помислили за звук от механизма на адска бомба и побегнали през глава. И наистина няколко дни след това в къщата никой не смееше да влезе, само беше обкръжена от полицаи в очакване да избухне в нея бомба...

След атентата в катедрала "Св.Неделя" стаите на учрежденията, училищата и улиците бяха облепени с афиши с елипсовидни снимки на загиналите. Бяха издадени и марки със снимка на разрушената катедрала.

Беше пусната и подписка за възстановяването ѝ, необходимата сума бе събрана, но правителството не бързаше с реставрирането и площадът около нея бе засипан с развалини. Целта бе ясна. Трябваша веществени доказателства за поставяне на работническата партия извън закона.

Глава 7

Дали Бизоне е слязъл от Чиракман след катастрофата при залива не се знае, но той вече е там след покоряването на траките от Рим. От него навярно е потеглил за Мала Азия и неизвестният римски легионер, който го е отбелязъл върху кожения си щит. Този щит, с карта на черноморското крайбрежие, бе намерен в крепостта Дурас Европас на р.Ефрат.

За да пазят границите на обширната си империя римляните често са маневрирали с легионите си, а и опитът им е подсказвал, че един легион не бива да се задържа дълго време на едно и също място. Според мирновременната дислокация на римската войска, всеки легион си има седалище – въпреки, че местността или крепостта да е носела името на легиона, често бойната част на легиона е била в движение и само подлежащите на пенсиониране ветерани или инвалиди са оставали на първоначалното място, вече като заселници. Тези заселници от различни народности, приели римско гражданство, често са свързвали бракове с жени от местното население и са създавали един безпорядък от различни религии и народностни обичаи, които едва през четвърти век новата християнска вяра можа да канонизира.

По време на "Римския" Бизоне голямата фамилия от елински и тракийски богове е била оглавена от един войнишки бог – тъй наречения Юпитер Долихен, доведен от малоазиатските легиони, изпратени в Скития Минор /днешна Добруджа/ срещу нашествията на сармати, алани и по-късно готите. За хуните и другите монголоидни племена е още рано да се говори. Те мирно са пасели стадата си някъде из платата на Централна Азия.

Беглите археологични проучвания дават основание да се мисли, че под старите каменни складове при Каварненския пристан лежат основите на римския Бизоне с храм на споменатия вече Юпитер Долихен. При сондажи са намерени и ритуални предмети, характерни за култа към този войнишки бог. Най-характерен от тях е бронзовата вотивна ръка на Рея стиснала между палеца и показалеца си сфера, на която е кацнала капризната Фортуна. Върху дланта на Рея е изобразен ликът на нейния

син Юпитер – брадат, стискащ в едната си ръка мълния, а в другата – двойна секира. В тази скулптура не липсва орелът, наровете и други символи на власт, здраве, майчинство – въобще дарителят ѝ е твърде много искал от своя бог.

Ние смятаме римляните като нашественици по нашите земи, които са властвали няколко века върху траките и с а с и отишли, без да отбелязваме демографските изменения, които са нанесли върху местното население и, мисля, че грешим.

Разбира се и румънците грешат, като се смятат за преки потомци на римляните, заради близостта на езика им към латинския – на филолозите е ясно как се е формирал румънския език, но техните историци, поради политически причини, игнорират славянския компонент във формирането на своята народност и играят предимно с римската карта, като впоследствие измъкват куманската, а напоследък и гетската...

Историците на нашите южни съседи гърците, пък действат по обратен път. Заради гръцкият език, който Източната римска приема за официален, поради верски и политически причини, смятат, че тази Източна римска империя, наречена в по-нови времена Византия, е била гръцка. А никъде в историческите извори не срещаме "византийците" да са се наричали гърци. Навсякъде те са се наричали ромеи – римляни.

Развитието на антропологията като наука категорично опровергава фалшивите версии на старите историци. Некрополите от различни исторически периоди ясно доказват демографските изменения, които настъпват по балканските земи, поради приливите и отливите на племената и народите живеели по тях.

Безспорно един от основните компоненти при сформирането на българската народност са траките. Няма кът от нашата земя, на който те да не са оставили веществени доказателства за своето дълговековно съществуване. И смешно е да се предполага, че когато по нашите земи са дошли славяните и прабългарите, те са били вече изчезнали, като са оставили езикови следи само в топонимията. Траките не са изчезнали, тяхната кръв се е преляла в кръвта на покорилите ги славяни и прабългари и преди тях – в кръвта на властващите римляни, но тяхната

кръв се е обезличила, защото траките са нямали писменост и подобно на много като тях безписмени народи, езикът им постепенно е бил изместен от завоеватели, които вече са имали писменост.

Тази угроза за обезличаване е съществувала и за славяните и прабългарите през Първото българско царство и благодарение на гениалната прозорливост на княз Борис е била преодоляна по великолепен начин.

Но за мен винаги е било интересно да разбера какво са "правили" траките по време на римското господство. Гръцките историци ги споменават тук-таме, но римските мълчат. Е, болшинството от гладиаторите по римските арени са били траки; траки дори са били и техни императори, но тези откъслечни сведения са недостатъчни да ни дадат ясна картина за живота на траките през този период.

И пак земята ни идва на помощ, да ни разкаже нещо повече за тези наши прадеди, които гръцките летописци наричат "сиренеядци", "конеборци", "многоженци" и "невъздържани пияници"; за този народ, който бил "най-голям след индийския", но не желаел да създаде една стройна държавна организация, а се делил на множество племена, които враждували помежду си. Наистина няколко силни одриски вожди са се опитвали да покорят останалите племена и да създадат царство, но когато това царство е започнало да се намесва в тогавашната световна политика, по начин нелогичен за съвременното държавно мислене, се е разпаднало и върнало към предишното си племенно управление. Разбира се за това не можем да виним народа в "анархизъм", а трябва да търсим вината в самолюбието и подкупността на отделните му племенни вождове.

Пак според гръците най-културни между траките били гетите – именно тези, които са живеели в Мизия, Малка Скития и отвъд Дунава. И те са се опитали да си създадат някакъв държавен ред, повече обединяващ, отколкото подчиняващ множеството племена в една гетска общност, която единствена дава по-сериозен отпор на римската експанзия. Според най-новите проучвания столицата на тази гетска общност се е намирала при днешното с.Свещаре в Разградска област.

Слабата съпротива на тракийския народ срещу римския завоевател се дължи на робовладелческия строй, при който не може да се говори за

патриотизъм в днешен смисъл. Омразата на роба към своя господар е била по-силна от угрозата да попадне под чужда власт; напротив, надеждата за изменения на отношенията между новата власт и него са го принуждавали дори да съдейства на чуждия нашественик. Такива случаи на бездействие на народните маси срещу чужд нашественик не са единични в древността, а и в средновековието. Потиснатият и онеправданият винаги е чакал политическа промяна, въпреки че тази промяна в повечето случаи не е подобрявала положението му.

Разликата в материалното състояние на обикновения тракийски земеделец, скотовъдец или занаятчия и неговите управници личи ясно от гробовете. Докато обикновеният смъртен е бил изпращан с някакво счупено глинено съдче, то племенният тракийски вожд е бил погребван тържествено и придружаван в отвъдния свят не само със своите пищни доспехи и съкровища, оръжие и колесници, но са избивали и слугите му, и жените му, за да му служат и след смъртта. А и народът е трябвало да трупа хиляди кубици пръст върху костите и съкровищата на своя вожд, за да не бъдат ограбени и поругани от бъдните поколения. С такива надгробни тракийски могили е пъпчива цялата ни земя. Повечето от тях са били ограбвани още в древността и би било цяло щастие за някой археолог да влезе пръв в непипната от друг могила.

Обаче, ако версията ми е правдоподобна, че народът е очаквал положението му да се облекчи при новата римска власт, се е излъгал. По времето на римското владичество надгробните могили на тракийските вождове стават още по-високи и още по-богати, като погребалните камери се превръщат в цели апартаменти с художествено изписани стени. И пак колесниците, слугите и любимите жени на вожда го придружават в отвъдния свят. А гробовете на обикновените хорица пак са бедни от погребални дарове и само някой грубо издялан камък е притискал костите им.

Изглежда Бизоне е гъмжал от знатни тракийци, защото в околностите му се издигат над сто надгробни могили. А гробовете на обикновените траки са безброй и всеки ден биват разкривани от строително-пътните машини на отдела по благоустрояване. Между такива

невзрачни гробове и гробчета, оградени и покрити със злеобработени каменни плочи, минавам за вилата си по наскоро направения път. Те сега са убежище на лисици, порове и змии... Тези гробове са били навярно на жени, деца и мъже с някакъв физически недостатък, останали непродадени на римляните от своите племенни вождове... И пещерите в склоновете на Зеления нос над античния пристан едва ли са били складове за храни, както някои историци предполагат, а са били депа за роби, които са чакали подходящо време и кораб, за да бъдат отведени било в мините, било в работилниците, чифлиците или арените на римляните.

Най-пищна е червената могила на Дяволския рид. Незнайният вожд, под която лежи, изглежда е обичал природата, затова е и заповядал да бъде погребан на края на платото, откъдето се вижда долината с двете рекички, полето и безкрайната шир на морето. А може би обзет от фараоновска страст за увековечаване на името си е искал неговата надгробна могила да се издига над самия Бизоне и всеки гражданин, войник или търговец да пита кой е погребан под нея.

Този незнаен тракийски вожд е бил много богат. Макар и сърцето на неговата гробница да е ограбено в древността, все пак преди по-малко от век в склоновете ѝ са били намерени златни апликации, които са украсявали конските сбруи на колесницата му. Това съкровище, на което Шкорпил е успял да направи снимка, е било продадено и изчезнало в сейфове на Бритиш музей.

Ако по-внимателно разгледаме находките от тракийски погребения можем да достигнем до извод, че знатните тракийци са спазвали традициите на своите деди и не са се романизирали лесно, докато обикновените хора – предимно занаятчии, воини и гладиатори, по-бързо са се приобщили към римските традиции и вяра, което личи от надписите на техните надгробни паметници. Това, разбира се, не може да се каже и за големите селски маси, които навярно, са спазвали своите обичаи по-дълго време, но техните бедни гробове, които тракторите откриват из нивите, нищо не ни говорят, тъй като над тях няма нито могили от пръст, нито надгробни стели с надписи.

Един бедняшки некропол бе неотдавна открит на стотина метра от вилата, в която живея, когато се изкопаваха основите на почивния дом на АПК. Антрополозите установиха, че всички погребани са страдали приживе от тежки ставни заболявания и деформиране на костите. Този некропол, от времето на римския Бизоне, ни разказва за тежките условия, в които са живеели неговите обикновенни граждани. Техните жени са се радвали на медни пръстенчета и гerdани от стъклени мъниста, докато в каменните саркофази на завоевателите се намират парчета от скъпа тъкан, и жените им са били погребвани със златни обеци и пръстени...

И все пак, колко малко знаем за живота на Бизоне в римския му период! И колко малко сме направили, за да разкрием тайните му, които земята край залива е съхранила и ние запечатваме с асфалт... А тези тайни са част от историята на нашата земя, и Бизоне с неговия пристан към далечния свят е една от многото мелници, в които е била смляна културата на траките и омесена с римска мая. Такива мелници на местната култура са били Калиакра, Таук лиман, Яйлата, Тимум и други исторически местности в Каварненски район. И вътрешността, и крайбрежието на този малък район е така напоен с история, че си заслужава да му се обърне по-голямо внимание от истински специалисти, а не от самодейци и недостатъчно подготвени археолози, и бригадири, които идват на този бряг повече за неговите плажове и увеселителни заведения, отколкото от любов към неговата история.

Колкото и неприятни да са тези забележки, трябва да се кажат. Българските археолози трябва да се запалят от ентузиазъма на чужденеца Шкорпил и чак тогава ще имат успехи...

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Глава 1	6
Глава 2	16
Глава 3	28
Глава 4	34
Глава 5	42
Глава 6	47
Глава 7	59

ДИМО КИСЬОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Том 1А

©АВТОБИОГРАФИЧНА КНИГА

Незавършен Авторов ръкопис от 1984г.

Автобиографично-мемоарна, 65 стр.; София – 2018

Българска, Първо издание.

Съставители: Райна Кисьова Веселин Кисьов

©Димо Кисьов. Всички права запазени

©Dimo Kissyov. All rights reserved

*Нито една част от тази книга, както и в нейната цялост,
не може да бъде сканирвана, отпечатвана и/или размножавана,
на веществен или друг носител и среда, под никаква форма или начин,
без писменото разрешение на издателя, или на държателя на авторските права.*